

Protestantse
Kerk

WIE WIL ER MISSIONAIR ZIJN?

over verwarring, allergieën en de inhoud van missionair werk

Februari 2020

Dienstenorganisatie Protestantse Kerk

Joseph Haydnlaan 2a
Postbus 8504
3503 RM Utrecht

Telefoon: (030) 880 18 80
E-mail: info@protestantsekerk.nl

Auteur: dr. Gert-Jan Roest

De bijbelteksten in deze uitgave zijn ontleend aan de Nieuwe Bijbelvertaling
© Nederlands Bijbelgenootschap 2004

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
1.1 Vijf thema's waarover verwarring bestaat	3
1.2 Plichtsbesef of vreugde?	4
1.3 Leeswijzer	5
2. Inspirerend en irritant	7
2.1 Verwarring 1: is missionair voor supergelovigen?	7
2.2 Verwarring 2: moet ik de zeepkist op?	8
2.3 Verwarring 3: gaat het om praktisch dienen?	9
2.4 Verwarring 4: kan missionair zonder machtsmisbruik?	10
2.5 Verwarring 5: moet de gemeente hiervan groeien?	11
3. In beweging komen	12
3.1 Terwille van anderen, namens God	12
3.2 De betekenis van de woorden	14
3.3 Wat is er nodig om missionair te kunnen zijn?	16
4. Liefde is de hartslag	18
4.1 De missio Dei	18
4.2 Kolonialisme en het probleem van macht	20
4.3 Kwetsbare liefde	22
4.4 Een check op machtsmisbruik	23
5. In de ademhaling van liefde	25
5.1 Twee posities en een derde weg	25
5.2 De kerk: tussen lofzang en holistische missie	27
5.3 Contextualisatie: tussen identiteit en relevantie	31
5.4 De gemeenschap: tussen binnen en buiten	34
6. Leven, doen en spreken	36
6.1 Wat heeft prioriteit: spreken of doen?	36
6.2 Leven, doen en spreken	37
6.3 Leven vanuit liefde	39
6.4 Doen vanuit liefde	42
6.5 Spreken vanuit liefde	44
7. Uitnodiging tot een avontuur	49
Verwerkingsvragen	52
Literatuur	53

1. Inleiding

Wat betekent het om als kerk missionair te zijn? In het team Missionair Werk van de Protestantse Kerk is dit een belangrijke vraag. Dit team ondersteunt drie missionaire leergemeenschappen, namelijk de leergemeenschap pionieren, de missionaire leergemeenschap voor predikanten (via de missionaire specialisatie), en de missionaire leergemeenschap voor kerkenraden (in wording). In deze leergemeenschappen participeren deelnemers uit de breedte van een theologisch divers kerkverband. Er is dus een verscheidenheid aan opvattingen over wat missionair is. Dit artikel probeert zowel de breedte te schetsen als verbinding te zoeken.

Er is in de kerk niet alleen een verscheidenheid aan theologische opvattingen, er zijn ook zowel enthousiaste als allergische reacties op de nadruk op 'missionair-zijn'. Om met dat laatste te beginnen... lang niet iedereen staat te springen om missionair te zijn. Vaak heeft dat te maken met verwarring of irritaties rond missionair werk.

1.1 Vijf thema's waarover verwarring bestaat

In dit artikel kijken we naar vijf thema's rond missionair-zijn waarover vaak verwarring en irritatie bestaat. We zetten deze thema's alvast op een ongenueanceerde wijze (als karikatuur) kort op een rij:

1. Gaat 'missionair' over het zijn van een gedreven, radicale gelovige, die zonder aarzeling of scrupules de blijde boodschap verkondigt?
2. Moet je voor missionair werk de zeepkist op? Het schrikbeeld van de evangelist die hel en verdoemenis preekt en mensen onder druk zet om zich te bekeren, blijft voor veel mensen een model voor hoe ze *niet* willen communiceren. Is er een vorm van evangelisatie denkbaar die niet opdringerig is maar liefdevol en gevoelig?
3. En hoe zit dat eigenlijk met daden? Moeten we ons laten leiden door de uitspraak: 'verkondig het evangelie, desnoods met woorden'? Of verval je dan al snel in plat activisme dat geen recht doet aan bekeringsoproepen in het Nieuwe Testament?
4. Bij het spreken over missionair werk, hebben we ook te maken met een pittige erfenis...of zijn we vergeten wat er tijdens de kruistochten en in de koloniën gebeurd is? Wordt missionair-zijn eigenlijk niet gedreven door een verborgen verlangen naar macht?
5. Missionair werk heeft misschien ook wel praktische kanten. Want we zien graag dat het aantal leden groeit, dan kunnen we onze taken overdragen en blijft er uitzicht op het voortbestaan van de gemeenten. Of mag groei van de gemeente niet het doel zijn van missionair werk?

Als je dit artikel gelezen hebt, dan heb je een goed beeld van wat het team Missionair Werk van de Protestantse Kerk bedoelt met 'missionair'. Daarnaast

biedt dit artikel een introductie op het missiologische denken van de wereldwijde kerk. We hopen dat wat je leest je inspireert om op een diepere manier met aan de slag te gaan missionair-zijn én om gevoelig om te gaan met de pijn en irritaties rond missionair werk die er ook zijn.

1.2 Plichtsbesef of vreugde?

Sinds de eerste oecumenische zendingsconferentie van Edinburgh in 1910 is er wereldwijd veel nagedacht over hoe belangrijk het missionaire aspect van de kerk is.¹ Steeds weer is benadrukt dat de missionaire dimensie tot het DNA van de kerk behoort. Zending (de missionaire dimensie) behoort tot het wezen van de kerk, zegt het rapport *Samen voor het leven (2012)* van de Wereldraad van Kerken.² De kerk is naar haar aard missionair, schreven de Katholieke bisschoppen.³ De kerkorde van de Protestantse Kerk deelt dit inzicht, zo wordt genoemd dat de Protestantse Kerk betrokken is in Gods toewending tot de wereld (artikel I-3) en gezonden in de wereld, geroepen tot de bediening van de verzoening (artikel I-8).⁴ En in artikel X-1 wordt het zo verwoord:

“De gemeente is vanwege haar missionaire opdracht, in heel haar bestaan gericht op getuigenis en dienst aan hen die het Evangelie niet kennen of daarvan vervreemd zijn, opdat ook zij delen in het heil in Jezus Christus.”

Daarnaast wordt in artikel V-3 gezegd dat predikanten in het bijzonder geroepen zijn tot ‘de verkondiging van het Woord in de wereld’.

Betrokken, gezonden, getuigen, geroepen...dit lijkt een zware opdracht. Toch krijg je in het Nieuwe Testament niet de indruk dat de vroege kerk de missionaire kant van kerk-zijn als een last ervoer. De missionaire beweging kwam niet op gang vanuit plichtsbesef, maar vanuit een explosie van vreugde.⁵

**“Zonder vreugde wordt missionair-zijn zwaar.
Het herontdekken van die vreugde is daarom
ook voor vandaag belangrijk.”**

¹ Voor een overzicht van het missiologische denken tussen de zendingsconferentie van Edinburgh 1910 en de vijf conferenties in 2010/2012 (Tokyo, Edinburgh, Kaapstad, Boston, San José) zie: Allen Yeh, *Polycentric Missiology: 21st-Century Mission from Everyone to Everywhere (English Edition)* (Downers Grove: InterVarsity Press, 2016).

² *Samen voor het leven: zending en evangelisatie in een veranderende wereld*, 70 (par. 109). www.raadvankerken.nl/fman/4887.pdf.

³ Zie: *Ad Gentes: on the mission activity of the church*, www.rkddocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=703&al=2.

⁴ Kerkorde en Ordinantie van de Protestantse Kerk in Nederland (versie juli 2019), 3. Zie: www.protestantsekerk.nl/thema/kerkorde.

⁵ Lesslie Newbigin, *The Gospel in a Pluralist Society* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing, 1989), 116.

Zonder vreugde wordt missionair-zijn zwaar. Het herontdekken van die vreugde is daarom ook voor vandaag belangrijk, zo onderstreept paus Franciscus.⁶ Ook de generale synode van de Protestantse Kerk schreef in de nota *Kerk 2025 - Waar een Woord is, is een weg (2015)* dat het nodig is om onnodige balast af te werpen en *back to basics* te gaan. Dan kan de kerk de vreugde weer ontdekken en kan ze zich opnieuw laten inschakelen in de zending van God in deze wereld.⁷

Dit artikel beschrijft deze vreugdevolle zending van God in de wereld. Tegelijk is het goed om nu eerst te onderstrepen hoe gewoon menselijk zending eigenlijk is. Stefan Paas, hoogleraar missiologie en interculturele theologie, zegt het zo:

“Onze seculiere samenleving zindert van ‘zending’. Het basisprincipe van zending is namelijk universeel: zodra een individu of samenleving denkt iets te weten of te kunnen of te hebben dat meer mensen zouden moeten weten of kunnen of hebben, komt een vorm van ‘zending’ op gang. De voorbeelden zijn letterlijk eindeloos, want ‘missie’ zit in elk haarvat van het menselijk bestaan. Denk aan onderwijs, ontwikkelingswerk, trainingsprogramma’s in Afghanistan, marketing, goede doelen, blogs en vlogs, wetenschappelijke publicaties, advertenties, opiniërende artikelen, buddy-projecten, voedselbanken, websites of bladen met tips voor computergebruikers, kookprogramma’s, en ga zo maar door. In al deze voorbeelden is sprake van een vorm van overdracht: de een probeert de ander iets te leren of ergens van te overtuigen of ergens mee te helpen. Mededeelzaamheid is mensen eigen.”⁸

Als het basisprincipe van zending zo universeel is, en als christelijke zending bovendien zo vreugdevol is, dan verwacht je dat alle kerken en christenen enthousiast missionair zijn en geïnspireerd in beweging komen. Het beeld in de praktijk is echter aanmerkelijk diffuser.

Enerzijds is er een nieuwe missionaire dynamiek op gang gekomen in de Protestantse Kerk, en in andere kerkgenootschappen. Woorden als ‘pionieren’ en ‘missionair’ worden steeds meer *mainstream*. Er is een veelheid aan missionaire initiatieven, door bestaande gemeenten, via kliederkerken en via pioniersplekken.⁹ Anderzijds zijn er ook veel aarzelingen en bezwaren. Waar voor sommigen ‘de missionaire kerk’ daadwerkelijk staat voor de kerk op haar best, staat ‘de missionaire kerk’ voor anderen precies voor alles wat er mis is met de kerk.

1.3 Leeswijzer

Na deze inleiding wordt in hoofdstuk 2 (‘Inspirerend en irritant’) nog wat uitgebreider geïnventariseerd welke verwarring, allergieën en karikaturen er

⁶ Paus Franciscus benadrukt dit in: *Evangelii Gaudium (de vreugde van het evangelie, 2013)*: www.rkdOCUMENTEN.nl/rkdOCS/index.php?mi=600&doc=4984.

⁷ www.protestantsekerk.nl/ideeenbank/kerk-2025-waar-een-woord-is-is-een-weg, 5, 13, 15.

⁸ Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters: Christelijke missie in een postchristelijke omgeving* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015), 21.

⁹ Zie de nota ‘Mozaïek van kerkplekken’ en kijk op www.protestantsekerk.nl/missionair.

leven rond missionair werk. Zelfs als iemand de allergie niet deelt of de karikatuur onterecht vindt is het nog steeds zinvol om te luisteren naar de vragen die op dit punt naar boven komen. In het vervolg van het artikel zal er op deze vragen worden ingegaan. In hoofdstuk 3 ('In beweging komen') wordt de betekenis van de woorden 'missionair' en 'missie' verhelderd. In hoofdstuk 4 ('Liefde is de hartslag') komt de relatie tussen missionair-zijn en macht aan de orde. In hoofdstuk 5 ('In de ademhaling van liefde') volgt een bespreking van de relatie tussen kerk, wereld en koninkrijk en worden een aantal posities geschetst. Ook wordt gekeken naar de rol van contextualisatie. In hoofdstuk 6 ('Leven, doen en spreken') komt de relatie tussen evangelisatie en diaconaat aan de orde. Dit artikel eindigt in hoofdstuk 7 ('Uitnodiging tot een avontuur') met een reflectie op het belang van genade in het missionaire werk en een positieve beschrijving van missionair-zijn vanuit de praktijk in de Protestantse Kerk in Nederland.

Dit artikel is in eerste instantie geschreven voor predikanten van de Protestantse Kerk die in het kader van de permanente educatie de missionaire specialisatie volgen. Daarnaast is dit artikel geschreven voor kerkenraden en pioniers die echt even de diepte in willen rond het missionaire aspect van kerk-zijn.

2. Inspirerend en irritant

Wat zijn de bezwaren en allergieën die leven rond missionair-zijn? Binnen het team Missionair Werk van de dienstenorganisatie hebben we veelgehoorde bezwaren rond missionair werk verzameld. Dit is aangevuld met onderzoek van Henk de Roest.¹⁰ Hieruit komen vijf clusters van bezwaren en aarzelingen naar voren. Deze clusters laten zien waar mogelijk verwarring optreedt als het missionaire aspect van kerk-zijn ter sprake komt. Deze clusters laten ook zien waar in het missionaire discours regelmatig allergieën naar de oppervlakte komen.

Het is belangrijk om goed naar deze verwarring en allergieën te kijken, omdat ze onderliggende vragen zichtbaar maken, die voor de hele kerk van belang zijn. Zoals al gezegd in de inleiding wordt er hier een beetje gechargeerd en er worden uitersten in het debat benoemd om de vragen scherp te krijgen.

2.1 Verwarring 1: is missionair voor supergelovigen?

De eerste allergie begint al bij de woorden 'missionair' en 'missie'. Wat betekent het om een 'missie' te hebben? Dat is nog niet zo eenvoudig onder woorden te brengen. In het Engels is het spreken over *the mission of the church* ingeburgerd, maar in het Nederlands heeft het woord 'missie' niet dezelfde lading en status.¹¹ In de kerk is het gangbaar om over 'buitenlandse zending' te blijven spreken en niet over 'buitenlandse missie', behalve in de Rooms-Katholieke Kerk. Ook in het Nederlandse bedrijfsleven wordt het woord 'missie' niet eenduidig gebruikt. Hans van der Loo, hij adviseert bedrijven en organisaties, spreekt zelfs over een babylonische spraakverwarring rond de begrippen 'missie' en 'visie'. Sommige bedrijven hanteren de term 'missie' als breed en overkoepelend concept, anderen kennen juist aan het begrip 'visie' een brede en overkoepelende betekenis toe.¹²

Het is dus niet altijd duidelijk wat bedoeld wordt met 'missie' of 'visie' maar sommige mensen proeven een enthousiasme en radicaliteit in deze termen waar ze wat geïrriteerd en allergisch op reageren. 'Mensen met een missie' zijn mensen die ergens helemaal voor gaan en 'visionaire mensen' zijn bevlogen mensen. Dus de termen lijken te suggereren dat een missionaire gelovige een

¹⁰ Henk de Roest, *Pionieren en lekepreken: een praktisch-theologische analyse van de nieuwe missionaire dynamiek in de Nederlandse kerken, met name de Protestantse Kerk in Nederland* (Diesrede 2013), www.protestantsekerk.nl/download/CAwdEAwUkVH&inline=0.

¹¹ Voor het Engels, zie bijvoorbeeld: *The Nature and Mission of the Church: A Stage on the Way to a Common Statement* (Geneva: WCC Faith and Order paper 198, 2005). https://ecumenism.net/archive/wcc/2005_wcc_fo_nature_mission_church_en.pdf.

¹² Hans van der Loo, *Vlammen met visie*, <https://irp-cdn.multiscreensite.com/23ae18da/files/uploaded/artikel-task-3.pdf>. De spraakverwarring tussen 'missie' en 'visie' wordt ook beschreven in: Hans van de Loo, Jeroen Geelhoed, Salem Samhoud, *Kus de visie wakker: organisaties energiek en effectief maken* (Den Haag: Sdu Uitgevers, 2007), 36-47.

super-gelovige moet zijn, deel van een soort elitekorps: radicaal, toegewijd, bevlogen, gefocust, altijd blij en met een rotsvast vertrouwen dat als je Jezus kent alles goed komt. Iedereen die wel eens worstelt met twijfel en van nature niet zo temperamentvol is, concludeert dan dat 'missionair zijn' niets voor hem of haar is. "Missionair zijn is veel te pretentief, iets voor stadsmensen met een te grote mond, doe maar gewoon!"

De onderliggende vraag die hier naar boven komt is wat de woorden 'missionair' en 'missie' betekenen als we ze in de kerk gebruiken. En kunnen 'gewone' gelovigen ook missionair zijn? Deze vragen worden opgepakt in hoofdstuk 3 ('In beweging komen').

2.2 Verwarring 2: moet ik de zeepkist op?

De tweede verwarring gaat over de rol van evangelisatie bij missionair werk. Want missionair-zijn is altijd sterk verbonden geweest met evangelisatie. Daarom is het logisch dat iemands houding ten opzichte van evangelisatie veel invloed heeft op zijn of haar reactie op het woord missionair.

Sommigen zijn enthousiast over evangelisatie. Anderen reageren meer allergisch. Voor hen ligt in 'zieltjes winnen' opdringerigheid besloten, eenrichtingsverkeer en het opleggen van een eigen waarheid zonder van anderen te leren en je iets te laten gezeggen.¹³ Of ze hebben een schrikbeeld van de evangelist op een zeepkist die hel en verdoemenis preekt en mensen onder druk zet om zich te bekeren. Dit is een model voor hoe ze *niet* willen communiceren. NB. deze allergie wordt met name gevoeld door christenen zonder migratieachtergrond. Christenen met migratieachtergrond spreken vaak onbekommerd over hun geloof.

De eerste vraag die hier naar boven komt is of missionair-zijn hetzelfde is als evangelisatie. Als zou blijken dat evangelisatie wel een onderdeel is van missionair-zijn, dan volgen er twee andere vragen:

- Is er een **vorm** van evangelisatie denkbaar die niet opdringerig is maar liefdevol en gevoelig? Kan evangelisatie samengaan met luisteren, wederkerigheid, je laten gezeggen en het bouwen aan relaties...in plaats van harder te schreeuwen op je zeepkist? Hoe kan je in een toenemend relativistisch klimaat ('iedereen gelooft toch wat-ie zelf wil en ieder heeft zijn eigen waarheid?!') positief over je overtuiging spreken, zonder onnodig te polariseren? Om het wat technischer te zeggen: hoe kunnen we evangeliseren in een postmoderne, post-christendom context?
- Wat is de **inhoud** van het goede nieuws (het evangelie)? Gaat het erom dat je ziel na je dood gered wordt uit de hel en dat je naar de hemel gaat? Of gaat het om sociaal-economische vernieuwing en een rechtvaardigere wereld, om leefbaarheid en duurzaamheid, om 'het goede leven'? Of om

¹³ Henk de Roest, *Pionieren en lekenpreken*, 5, 11.

beide? Gaat het goede nieuws over de betekenis van Jezus' dood en opstanding of over de komst van een nieuwe wereld (Gods koninkrijk)? Of om beide? De vraag hier is 'wat is heil'? en hoe verhoudt dit heil (vanuit Jezus Christus) zich tot andere religies en levensovertuigingen?

Deze vragen zullen gedeeltelijk in hoofdstuk 4 ter sprake komen, waar het gaat over macht en wederkerigheid ('Liefde is de hartslag'), in hoofdstuk 5 waar de relatie tussen Jezus en het koninkrijk wordt besproken ('In de ademhaling van liefde') en verder in hoofdstuk 6 ('Leven, doen, spreken'). Hoewel dit artikel niet op alle vragen in dit cluster heel uitgebreid zal kunnen ingaan, is het belangrijk om je ervan bewust te zijn dat deze vragen een belangrijke rol spelen als missionair-zijn ter sprake komt. Het gesprek rond deze vragen kan zelfs een ongekende scherpte krijgen als blijkt dat sommige christenen wantrouwen koesteren tegen ieder die niet (meer) denkt dat het geloof in Jezus beslissend is voor eeuwig heil en eeuwig onheil, terwijl andere christenen juist wantrouwen koesteren tegen ieder die niet gericht is op het welzijn van de huidige wereld (gerechtigheid, ecologie) en tegen mensen die het heil exclusief aan Jezus verbinden. De uitdaging zal zijn om ondanks deze scherpte elkaar met genade en liefde te blijven behandelen.

2.3 Verwarring 3: gaat het om praktisch dienen?

We staan stil bij het derde thema waar vaak verwarring over ontstaat: is missionair-zijn hetzelfde als diaconaat en het zoeken van sociale gerechtigheid? Tegenwoordig worden diaconaat en je inzetten voor sociale gerechtigheid veelal gezien als essentieel voor missionair-zijn. Houdingen ten opzichte van diaconaat en sociale gerechtigheid beïnvloeden daarom iemands houding ten opzichte van de missionaire kant van de kerk.

Sommige christenen zijn enthousiast over diaconaat. Ze houden van de praktische kant van het diaconaat, je handen uit de mouwen steken voor anderen, je inzetten voor een rechtvaardige wereld (inclusief het milieu). Hun motto zou kunnen zijn: 'verkondig het evangelie, desnoods met woorden', een uitspraak die aan Franciscus van Assisi wordt toegeschreven.¹⁴ Voor sommige christenen bestaat missionair-zijn hoofdzakelijk in het praktisch dienen van anderen. Andere christenen hebben echter grote twijfels bij deze praktische toespitsing van het missionaire werk. Ze zijn bang dat het zoeken van het koninkrijk gelijkgesteld wordt aan optimistische en activistische wereldverbetering. Dat zien ze als een oppervlakkige humanisering van missionair-zijn en een gebrek aan geestelijke diepgang.¹⁵ De boodschap van Jezus en de oproep tot bekering raakt dan op de achtergrond. En mensen raken uitgeput door de voortdurende oproepen om je in te zetten voor de nood van de

¹⁴ Sommigen betwijfelen of deze uitspraak van Franciscus komt, want hij trainde zowel monniken als gewone gelovigen in preken en spreken. Als de uitspraak van hem komt was de bedoeling ervan waarschijnlijk om te benadrukken dat ook als je nog geen toestemming had om als prediker aan de slag te gaan, je via je leven en daden altijd een getuige kon zijn.

¹⁵ Zie ook: Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters*, 18-19.

wereld. “We hoeven toch niet allemaal buurtwerkers of maatschappelijke werkers te zijn? Waarom dan steeds oproepen om meer te doen? Waarom zo activistisch, zo gericht op activiteiten?” Deze groep christenen is allergisch voor een activistische benadering van de missionaire dimensie.

De onderliggende vragen zijn: welke plek heeft diaconaat en sociale betrokkenheid in een missionaire kerk? Hoe voorkomen we dat het activistisch en oppervlakkig wordt, slechts een vorm van overoptimistische wereldverbetering? Deze vragen worden in hoofdstuk 6 (‘Leven, doen, spreken’) opgepakt.

2.4 Verwarring 4: kan missionair zonder machtsmisbruik?

In de zendingsgeschiedenis zitten nogal wat zwarte bladzijden. Tot vandaag de dag roept het woord ‘kruistochten’ het beeld op van een gewelddadig Christendom. Ook in de koloniale fase van zending (missie) is er ontzettend veel fout gegaan. Het was niet zo dat alles fout ging, dus een eenzijdig negatief beeld is misplaatst. Maar zelfs zonder eenzijdige evaluaties zijn velen het er wel over eens dat er reden is voor schaamte.¹⁶ Waarom? Zendingelingen kwamen vaak mee op de schepen van de koloniale overheersers en die Europese overheersers brachten niet alleen het goede nieuws naar andere werelddelen (plus medische zorg en educatie), maar ook onderdrukking en uitbuiting. Ze gebruikten hun macht om de mensen in de koloniën te onderwerpen. De rijkdom van de koloniën kwam ten goede aan de Westerse overheersers. Denk aan hoe rijk de Westerse mogendheden zijn geworden door hun uitbuiting en overheersing van de koloniën. Denk aan de slavernij. Denk ook aan de gruweldaden in Latijns-Amerika onder de Portugezen en Spanjaarden. Terugkijkend zien missiologen bovendien dat er vaak weinig respect was voor de lokale cultuur en religie omdat men de eigen beschaving superieur vond.

De pijn en het schuldgevoel over deze fase van zending zit zo diep dat sommigen het woord ‘zending’ (en alles wat te maken heeft met de missionaire kant van de kerk) willen schrappen. Voor hen staat missionair-zijn gelijk aan neo-kolonialisme: het is wit, mannelijk en imperialistisch. Het is onverantwoord en zeker in deze tijd van religieus pluralisme vormt het een bedreiging van de wereldvrede.

De onderliggende vragen zijn: Is missionair-zijn wel mogelijk zonder machtsmisbruik? En indien dit mogelijk zou zijn, hoe voorkomen we dan dat dit soort machtsmisbruik opnieuw plaatsvindt? Deze vragen worden besproken in hoofdstuk 4 (‘Liefde is de hartslag’).

¹⁶ Voor een kritische evaluatie, zie: John Parratt (ed.), *An Introduction to Third World Theologies* (Cambridge: University Press, 2004), 1ff. Voor een meer gematigde evaluatie: Scott W. Sunquist, *Understanding Christian Mission: Participation in Suffering and Glory* (Grand Rapids: Baker Academic, 2013), 86-131; Zie ook: David Bosch, *Transforming Mission*, 302-313.

2.5 Verwarring 5: moet de gemeente hiervan groeien?

Is het doel van missionaire werk dat gemeenten gaan groeien? Sommigen denken van wel. Jezus wilde toch zijn kerk bouwen? Het gaat er toch om dat alle volken God zullen loven? De eredienst en gemeenteopbouw mogen toch niet gerelativeerd worden door een nadruk te leggen op missionair-zijn als datgene wat buiten de muren van de kerk plaatsvindt? Vanuit deze visie mag je via het missionaire werk dan ook gerust proberen om nieuwe leden te werven. Er is een grote noodzaak om de kerk te vernieuwen en te verjongen, zodat nieuwe mensen taken kunnen overnemen en de gemeente kan blijven voortbestaan.¹⁷ Blijkt die aanwas niet of nauwelijks te gebeuren, dan kan het gebeuren dat mensen en kerken hun motivatie om missionair te zijn verliezen. Anderen zijn kritisch op deze motivatie voor missionair werk. Zij zien deze vorm van missionair werk als verkapt egoïsme, een gerichtheid op eigen lijfsbehoud.

Verschillende visies op de kerk spelen ook een rol in reacties op de zoektocht naar nieuwe en contextuele vormen van missionair kerk-zijn. Sommigen zien het als een verwatering van de identiteit van de kerk door toe te geven aan de verleiding 'relevant willen zijn in de ogen van de wereld'.¹⁸ Of het wordt gezien als een besmetting vanuit seculier marktdenken (*managerial turn*), die de kerk verleidt om niet vanuit de Geest maar vanuit *mission statements*, doelgroepen, planning, beleid en professionals de kerk te besturen. Dit is niet alleen ongeestelijk, maar legt ook een veel te grote druk op predikanten en kerkelijk werkers.¹⁹ Anderen benadrukken juist dat contextualisatie geen verwatering van de identiteit van de kerk is, en ook geen hype vanuit het marktdenken, maar wezenlijk is voor de zendingsbeweging, omdat de Geest van Christus altijd grenzen oversteekt en het goede nieuws zo belichaamt dat mensen het in hun eigen taal kunnen horen.

De onderliggende vragen bij dit vijfde en laatste thema hebben te maken met de visie op de kerk en haar plek in Gods missie. Wat is de relatie tussen kerk, wereld en het koninkrijk? Is de kerk de enige of voornaamste plek waar Gods koninkrijk doorbreekt of is Gods koninkrijk veel breder dan de kerk en breekt dat koninkrijk vooral door in de grotere wereld? En welke plek heeft de contextualisatie van het goede nieuws en nieuwe contextuele vormen van kerk-zijn? Deze vragen zullen in hoofdstuk 5 ter sprake komen ('In de ademhaling van liefde').

¹⁷ Henk de Roest, *Pionieren en lekepreken*, 5.

¹⁸ Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters*, 18.

¹⁹ Henk de Roest, *Pionieren en lekepreken*, 10.

3. In beweging komen

Wat betekent missionair-zijn? Er zitten vele dimensies aan dit woord.²⁰ Toch is missionair- zijn in de kern genomen niet moeilijk te begrijpen.

3.1 Terwille van anderen, namens God

Missionair-zijn is allereerst in beweging komen terwille van anderen. Die beweging is al zichtbaar in het Oude Testament. God wilde alle volken tot bloei brengen (zegenen) en bracht daarom Abram in beweging: “Ga naar het land dat ik je zal wijzen” (Genesis 12:1). Dit in beweging komen was zowel goed voor Abraham en zijn nakomelingen (het volk Israël) als voor de omliggende volken (zij zouden met het volk Israël gezegend worden).²¹

Ook in het Nieuwe Testament is er beweging terwille van anderen. Een tekst die veel geciteerd wordt in missionaire discussies is Lukas 4:18-19 waarin Jezus zegt waartoe hij ‘gezonden’ is:

“De Geest van de Heer rust op mij, want hij heeft mij gezalfd. Om aan armen het goede nieuws te brengen heeft hij mij gezonden, om aan gevangenen hun vrijlating bekend te maken en aan blinden het herstel van hun zicht, om onderdrukten hun vrijheid te geven, om een genadejaar van de Heer uit te roepen.”

We zien de beweging terwille van anderen ook in Matteüs 28:19 waar Jezus zijn leerlingen uitzendt: “Ga op weg en maak alle volken tot mijn leerlingen”.²² Het is dus kenmerkend voor deze beweging om de blik buiten de eigen geloofsgemeenschap te richten. De Anglicaanse bisschop William Temple verwoordde het zo: “De kerk is de enige gemeenschap op aarde die bestaat ten

²⁰ Over zes thema's die een rol spelen in missionaire theologie: Stephen B. Bevans & Roger P. Schroeder, *Constants in Context: A Theology of Mission for Today* (New York: Orbis Books, 2005), 32-34.

²¹ Voor een uitgebreid overzicht naar de rol van het Oude Testament in missionaire theologie, zie: Cristian Dumitrescu, *Cosmic Conflict as a Hermeneutical Framework for Mission Theology in the Old Testament*, (Andrews University Digital Library of Dissertations and Theses, 2010), 14-120.
<http://digitalcommons.andrews.edu/dissertations/42>. Zie ook: Christopher J.H. Wright, *The Mission of God: Unlocking the Bible's Grand Narrative* (Downers Grove: InterVarsity Press, 2006).

²² Mat. 28:18-20 heeft pas in de moderne zendingsbeweging een centrale rol gekregen, zie: David Bosch, *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission* (Maryknoll: Orbis Books, 1991), 339-341; George Hunsberger, *The Story That Chooses Us: A Tapestry of Missional Vision* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing, 2015), 87-93. Voor een bespreking van de algemeen geldigheid van dit zogenaamde zendingsbevel, zie: M.R. Spindler in F. J. Verstraelen (eindredacteur), *Oecumenische inleiding in de missiologie: teksten en konteksten van het wereldchristendom* (Kampen: Kok, 1988), 144-148.

behoefte van haar niet-leden.”²³ In deze beweging zit ook een stuwkracht om verder te reiken dan slechts je eigen vrienden en familie (hoewel het daar wel begint) en in beweging te komen voor mensen buiten je eigen groep.

Kenmerkend voor een missionaire kerk is: uit je *comfortzone* stappen en in beweging komen terwille van anderen. Of zoals Mechteld Jansen het zegt: “Missie is het overschrijden van je eigen grenzen...”²⁴ Een kerk die niet in beweging komt voor mensen in haar omgeving en de grotere wereld is geen missionaire kerk. Een kerk die wel in beweging komt voor mensen in haar omgeving, komt tot bloei en wordt samen met haar omgeving gezegend.

“Een kerk die in beweging komt voor mensen in haar omgeving, komt tot bloei en wordt samen met haar omgeving gezegend.”

We moeten een stap verder gaan. Missionair-zijn is: vanuit liefde in beweging komen terwille van anderen maar ook namens een Ander. Je gaat niet met je eigen agenda en doelen op pad, je gaat als gezondene om Gods doelen te dienen. Je gaat vanuit het verlangen iets van God en Gods nieuwe wereld zichtbaar te maken. In Johannes 20:21 zegt Jezus: “Zoals de Vader mij heeft uitgezonden, zo zend ik jullie uit.” Jezus kwam in beweging terwille van anderen en namens de Vader. Jezus leefde vanuit het besef dat de Vader hem gezonden had om Zijn doelen te dienen en Hem te representeren (vergelijk Johannes 17; Filippenzen 2:5-11). Op dezelfde manier zendt Jezus zijn leerlingen uit, zodat ook zij in beweging komen terwille van anderen, vanuit het besef dat zij door Jezus zelf gezonden zijn om Hem te representeren.

“Missionair-zijn is: vanuit liefde in beweging komen terwille van anderen namens God.”

Een missionaire kerk komt dus niet in beweging omdat zij denkt dat ze beter is dan anderen (ze komt niet namens zichzelf), maar om in alle beperktheid en gebrokenheid een vingerwijzing te zijn (net als Johannes de Doper) naar Jezus Christus en Gods nieuwe wereld die op handen is.

Het feit dat missie ‘namens God’ gebeurt, is voor sommige gelovigen vanzelfsprekend, maar er is ook een groep christenen binnen de Protestantse

²³ Citaat van William Temple: “The Church is the only society that exists for the benefit of those who are not its members.”

https://www.newworldencyclopedia.org/entry/William_Temple.

²⁴ Mechteld Jansen, *God op de grens: missiologie als theologische begeleiding bij grensoverschrijding* (Utrecht/Kampen/Leiden: PThU, inaugurele rede, 2008), 12-13. David Bosch zei in een persoonlijk gesprek: “Christian mission is the church crossing frontiers. There must be some crossing of barriers - whether they be linguistic, economic, cultural, or religious - and there must be some communication of the message of Christ.” Geciteerd in: Scott W. Sunquist, *Understanding Christian Mission: Participation in Suffering and Glory* (Grand Rapids: Baker Academic, 2013), 10-11.

Kerk die van deze traditionele christelijke geloofstaal vervreemd is. Sommigen van hen laten het woord 'God' het liefst achterwege en beperken missionair-zijn dan ook tot het in beweging komen voor anderen. Anderen zijn op zoek naar nieuwe taal voor 'God'. Zij kiezen bijvoorbeeld voor onpersoonlijker of abstracte woorden, zoals: licht, lieflijke energie, universum, bron, kracht, aanwezigheid of eigen essentie. Zij benadrukken ook dat 'God' een mysterie is, en dat onze woorden beperkt zijn en 'God' niet kunnen vatten.²⁵

Als er in onze samenleving over 'missie' wordt gesproken (bijvoorbeeld bij een handelsmissie of een vredesmissie) vinden we echo's van het bijbelse missie-begrip: enerzijds is er het aspect van het hebben van een 'opdracht' (terwille van anderen), anderzijds is er het aspect van 'gezonden zijn' (namens iemand anders). Daarom zijn synoniemen voor 'missie' enerzijds 'boodschap', 'roeping' of 'taak' (hierin klinkt door dat je een specifieke opdracht hebt terwille van anderen) en anderzijds 'afvaardiging', 'delegatie', 'deputatie', 'gezantschap' of 'vertegenwoordiging' (hierin klinkt door dat je gezonden bent door een hogere autoriteit of instantie; je komt niet namens jezelf).²⁶

De missionaire beweging vanuit God naar de ander zit in het fundament van de kerk.²⁷ Die kerk is namelijk gebouwd op het fundament van onder andere apostelen (Efeziërs 2:20). De apostelen waren gezondenen, gezanten van Christus (vergelijk 2 Korintiërs. 5:20). Zo is het ook de roeping van de kerk vandaag om een apostolische kerk te zijn: door Jezus de wereld in gezonden.²⁸ Een missionaire kerk heeft dus een punt 'buiten' haar zelf (ze komt in beweging voor anderen) en een punt 'boven' zichzelf (ze weet zich gezonden door God).

3.2 De betekenis van de woorden

In Nederlandse Bijbelvertalingen komt het woord 'missionair' of 'missie' niet voor. Deze woorden zijn afgeleid van het Latijnse zelfstandig naamwoord 'missio' (zending) en het werkwoord 'mittere' (zenden). In de Latijnse Bijbel (Vulgata) wordt in het hierboven al geciteerde vers "Zoals de Vader mij heeft uitgezonden, zo zend ik jullie uit" (Johannes 20:21) het werkwoord 'mittere' gebruikt. Zowel de Nederlandse woorden 'zending' als het Engelse woord 'mission' verwijzen naar het in beweging komen terwille van anderen namens God.²⁹ Maar wordt in

²⁵ Marieke Brouwer, Talen naar God, www.titusbrandsmainstituut.nl/nl/wp-content/uploads/2014/12/Presentatie-Marieke-Brouwer.pdf.

²⁶ <https://synoniemen.net/> (zoekterm: 'missie').

²⁷ Vergelijk: The Nature and Mission of the Church: A Stage on the Way to a Common Statement (Geneva: WCC Faith and Order paper 198, 2005), 4-11. https://ecumenism.net/archive/wcc/2005_wcc_fo_nature_mission_church_en.pdf

²⁸ Het woord apostel is afgeleid van het Griekse werkwoord 'apostelloo' en dat betekent '(uit)zenden'. De apostolaatstheologie kiest dus net iets andere woorden maar zij verwijst ook naar het veld van 'zending' en 'missie'. Zie: J.A.B. Jongeneel, *Missiologie* ('s-Gravenhage: Boekencentrum, 1991), 36-43. Zie ook het wat oudere maar zeer lezenswaardige hoofdstuk "Bijbelse fundering en oriëntatie van zending" van M.R. Spindler in F. J. Verstraelen (eindredacteur), *Oecumenische inleiding in de missiologie: teksten en konteksten van het wereldchristendom* (Kampen: Kok, 1988), 137-154.

²⁹ Zie: J.A.B. Jongeneel, *Missiologie* ('s-Gravenhage: Boekencentrum, 1991), 44-51.

Nederland het woord 'zending' op dezelfde manier gebruikt als in de Engelstalige wereld het woord 'mission'? Dat is helaas niet het geval en dat geeft in Nederland een spraakverwarring, omdat er twee taalvelden door elkaar heen beginnen te lopen, enerzijds die van 'zending' en anderzijds die van 'missie' en 'missionair kerk-zijn'.

De taal van 'zending' is ontstaan in het werk van de buitenlandse zending. Daarbij ging het bij 'zending' niet slechts om de verkondiging van het evangelie, maar ook om het stichten van kerken, scholen en ziekenhuizen. Na de Tweede Wereldoorlog, toen er grote vluchtelingenstromen op gang kwamen, groeide het besef dat de kerken een verantwoordelijkheid hadden om structurele en diaconale hulp over landsgrenzen heen te geven. Hierdoor begon men de woorden 'zending en werelddiaconaat' te gebruiken. Dit werelddiaconaat ging over grote grensoverstijgende problematiek terwijl zending niet beperkt was tot het verkondigen van het evangelie maar ook diaconale aspecten bevatte zoals het bouwen van scholen en ziekenhuizen.³⁰ Maar vervolgens is dit spraakgebruik van 'zending en diaconaat' vanuit 'buitenlandse zending' bij 'binnenlandse zending' terecht gekomen en steeds meer gebruikt in relatie tot de Nederlandse context en in relatie tot plaatselijke gemeenten. Bovendien werd, onder invloed van de Engelstalige begrippen, in plaats van over 'zending' steeds meer over 'missionair' gesproken, waardoor de terminologie van 'missionair-diaconaal' ontstond en nu wordt gebruikt in relatie tot de plaatselijke gemeente.

Wat hiermee vaak bedoeld wordt is dat we het goede zoeken voor de ander en vanuit die aanwezigheid ontstaat dan vanzelf de ruimte om te spreken over wat je bezighoudt.³¹ Het gevolg van deze ontwikkeling is echter dat er een soort boedelscheiding en versmalling plaatsvindt. Enerzijds heb je nu 'diaconaat' dat (naast de zorg voor de eigen leden) gericht is op de dienst der barmhartigheid en het zoeken van gerechtigheid. Anderzijds heb je 'missionair' dat versmald is tot het meer getuigende en evangeliserende aspect. Natuurlijk wordt er wel steeds benadrukt dat het 'missionaire' en 'diaconale' bij elkaar gehouden moeten worden, maar in dit spraakgebruik verwijzen ze naar onderscheiden opdrachten voor de kerk.³² Door het begrip 'missionair' te versmallen tot 'evangelisatie' of 'getuigen' raakt de overkoepelende en integrerende betekenis van 'missionair' -namelijk het (vanuit liefde) in beweging komen terwille van anderen en namens God- buiten beeld. Later in dit artikel (paragraaf 6.2) zal nog een andere reden gegeven worden waarom het blijven spreken over een missionair-diaconale roeping niet verstandig is.

Het woord 'missionair' wordt in de Engelstalige wereld wel als een overkoepelend en integrerend begrip gebruikt. Daar is de betekenis verbonden met de theologie

³⁰ Zie het beleidskader van Kerk in Actie 2018-2021, *Geloven in delen - delen in geloof*, www.protestantsekerk.nl/download/CAwdEAwUUKRKX0M=&type=pdf, 9-12.

³¹ www.protestantsekerk.nl/nieuws/missionair-diaconaal-werken-een-gezamenlijke-verkenning/

³² Zo onderscheidt ook de kerkorde van de Protestantse Kerk de missionaire, diaconale en pastorale arbeid. Kerkorde en Ordinantie van de Protestantse Kerk in Nederland (versie juli 2019), artikel X. Zie: www.protestantsekerk.nl/thema/kerkorde.

van de *missio Dei* (zie hoofdstuk 4) en is het een overkoepelende term voor de brede roeping van de kerk om in beweging te komen terwille van anderen namens God. In dit verstaan is diaconaat niet iets naast de missionaire roeping, maar is diaconaat een onderdeel van de missionaire roeping van de kerk.

In het team Missionair Werk van de Protestantse Kerk is deze overkoepelende betekenis van 'missionair' leidend. Als we dus zeggen dat de kerk een missie heeft dan bedoelen we dat ze door God zelf geroepen is om in beweging te komen en anderen te zegenen namens Jezus Christus. Ze is gezonden om te zegenen. Een missionaire kerk is een kerk die (op verschillende manieren en op verschillende plaatsen)³³ daadwerkelijk in beweging komt terwille van anderen namens God. Een missionaire gelovige is iemand die zich laat inschakelen in deze beweging.

3.3 Wat is er nodig om missionair te kunnen zijn?

Wat is er nu voor nodig om een missionaire kerk of missionair gelovige te zijn? Je hoeft helemaal geen super-kerk of super-gelovige te zijn. Het gaat niet om pretentieuze plannen die steeds groter en beter moeten. Missionair-zijn vraagt 'slechts' de houding van Jezus: "Heb niet alleen uw eigen belangen voor ogen, maar ook die van de ander" (Filippenzen 2:4). Vanuit die 'goddelijke houding' komen we in beweging voor anderen. Dat kan in de stad en op het platteland. Dat kan als je extravert bent en ook als je introvert bent. Dat kan als je een rotsvaste geloofsovertuiging hebt en ook als je regelmatig twijfelt aan het christelijk geloof.

“Je wordt als kerk of gelovige niet missionair omdat je jezelf geschikt vindt.”

Het kan zijn dat je jezelf helemaal niet geschikt vindt om in deze beweging mee te doen. Toen God Mozes uitzond met een specifieke opdracht was zijn eerste reactie: "Wie ben ik?" (Exodus 3:11). Hij vond zichzelf ongeschikt. Ook Jesaja ontdekte dat hij niet heilig genoeg was om uitgezonden te worden (Jesaja 6:1-8). Je wordt als kerk of gelovige niet missionair omdat je jezelf geschikt vindt. Waarom dan wel? In het boek Deuteronomium zegt God via Mozes tot het volk Israël dat ze niet uitgekozen zijn omdat ze meer geschikt zijn dan andere volken, maar eenvoudigweg omdat God van ze hield en trouw wilde zijn aan zijn belofte van vernieuwing (Deuteronomium 7:6-8). Zoiets geldt ook voor christenen (vergelijk Efeziërs 1:3-14). We komen in beweging als we Gods liefde ontdekken

³³ De 'verschillende manieren' worden uitgewerkt in hoofdstuk 6. Voor wat betreft 'verschillende plaatsen'... de kerk heeft een roeping om zowel in het eigen land als over de grenzen van het eigen land een missionaire kerk te zijn. Vergelijk ordinantie 8.2 van de kerkorde van de Protestantse Kerk: "De verantwoordelijkheid van de gemeente betreft zowel haar missionaire opdracht in eigen omgeving als de missionaire opdracht elders in de wereld." Zie ook artikel 16.2 "In de missionaire arbeid, in Nederland en in de wereld, vervult de kerk haar zendingsopdracht, samen met kerken en gemeenten ter plaatse, in ondersteuning van elkaar", www.protestantsekerk.nl/thema/kerkorde

(voor onszelf en anderen) en ons met vreugde bewust worden dat God ons wil inschakelen om onze omgeving (en de wereld) te zegenen en te vernieuwen.

4. Liefde is de hartslag

Missie is in beweging komen terwille van anderen en namens God. Maar hoe moeten we ons dat voorstellen? Stuurt God ons op een missie om vervolgens zelf als het ware achter te blijven? Zoals een regering die een vredesmissie stuurt? Of is God veel dichter betrokken op deze missie?

4.1 De missio Dei

In de twintigste eeuw heeft zich in het verstaan van missie een verschuiving voorgedaan. Er kwam een nieuwe nadruk op het feit dat missie haar oorsprong vindt in God zelf. God is niet alleen de zender, maar ook de gezondene. De Vader zendt de Zoon en de Geest naar deze wereld. Dus missie heeft zijn oorsprong niet in iets wat de kerk doet, maar in God zelf. Het is Gods missie (*missio Dei*).³⁴

Onderzoek onder kerkplanters en pioniers in Nederland laat zien hoe belangrijk deze verschuiving in het verstaan van missie is in de praktijk van het werk. Zij benadrukken dat het vertrouwen dat het Gods missie is en niet die van henzelf, hen helpt om prioriteiten te stellen, om falen te accepteren, om op God te vertrouwen in moeilijkheden, om zich te openen voor Gods leiding en om de moed te vinden om grenzen over te steken.³⁵ Dit zal voor predikanten, kerkelijk werkers en ‘gewone’ christenen niet anders zijn.

De rol van de kerk verschuift in dit verstaan van missie op twee manieren:

- Allereerst wordt de **rol van de kerk gerelativeerd**. God zelf is al in beweging, terwille van anderen, terwille van deze wereld. De kerk hoeft niet in beweging te komen, alsof de redding van deze wereld en de komst van het koninkrijk van haar afhangt. Er is geen vacature in de triniteit. Niet de kerk heeft een missie, maar Gods missie schept de kerk. De kerk is ‘slechts’ geroepen om in haar leven, daden en woorden getuige te zijn (representant) van wat God doet in deze wereld. Dus de kerk heeft wel degelijk een belangrijke roeping (dat wordt niet gerelativeerd) maar de redding van de wereld hangt niet van haar af. Vanuit dit vertrouwen komt er ontspanning.
- Als tweede krijgt de kerk een andere rol: **van initiëren naar participeren**. De beweging richting de ander is namelijk al aan de gang. De Geest van God creëert die beweging. De Geest is als een rivier van vreugde, hoop,

³⁴ Karl Barth was een van de eerste theologen die missie beschreef als een activiteit van God zelf. In de bijeenkomst van de International Missionary Council te Willingen (Duitsland, 1952) kreeg dit gedachtegoed een brede invloed. Zie: David Bosch, *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission* (Maryknoll: Orbis Books, 1991), 389-393; Stephen B. Bevans & Roger P. Schroeder, *Constants in Context: A Theology of Mission for Today* (Maryknoll: Orbis Books, 2004), 289-304.

³⁵ Stefan Paas en Marry Schoemaker, “Crisis and Resilience among Church Planters in Europe”, *Mission Studies* 35 (2018), 384-385.

compassie, vrede, vriendelijkheid, goedheid, geduld, waarheid, gerechtigheid, genezing, verzoening, vrijgevigheid, die door deze wereld stroomt. Zij is als een dans van liefde. De kerk wordt uitgenodigd om Gods nieuwe wereld (het koninkrijk van God) te zoeken en te onderscheiden op welke plekken de Geest van God werkt en leidt en vervolgens te participeren. Het is de uitnodiging tot een avontuur dat al begonnen is door God zelf.

De beweging van de Geest kan met veel woorden getypeerd worden, maar liefde is een hele centrale en komt ook steeds weer bovendrijven in missiologische discussies.³⁶ Liefde is de hartslag van missie:

“Mission comes from the love of God in His active relationship with humanity.³⁷ Mission is, quite simply, the participation of Christians in the liberating mission of Jesus, wagering on a future that verifiable experience seems to belie. It is the good news of God’s love, incarnated in the witness of a community, for the sake of the world.”³⁸

Volgens Karl Barth was zelf-gevende liefde voor mensen de diepste hartklop van de triniteit.³⁹ Dit betekent dat de uitnodiging aan de kerk om te participeren in Gods missie ten diepste een uitnodiging is om te participeren in Gods liefde. ‘De hartslag van het leven is de liefde van de Heer.’⁴⁰ Het gaat om kwetsbare en

³⁶ Vergelijk zowel *Samen voor het leven* (artikel 1 en 2) van de Wereldraad van Kerken als the Cape Town commitment van de Lausanne beweging (part I). www.raadvankerken.nl/fman/4887.pdf;

www.lausanne.org/content/ctc/ctcommitment#capetown. Formeel is de Protestantse Kerk niet verbonden met de Lausanne beweging, maar het evangelicaal-reformatorische deel van de Protestantse Kerk staat inhoudelijk veel dichter bij de Lausanne beweging dan bij de Wereldraad van Kerken.

³⁷ Dit is een citaat uit het document vanuit de zendingsconferentie in Willingen (1952) waar het denken vanuit de *missio Dei* impact kreeg. Geciteerd in Bevans & Schroeder, *Constants in Context*, 290.

³⁸ Bosch, *Transforming Mission*, 519.

³⁹ De trinitaire theologie in de lijn van Karl Barth wordt hier gevolgd omdat die achter de ontwikkeling van de *missio Dei* theologie zat. Voor een bespreking van deze en andere benaderingen van missie in relatie tot het wezen van de triniteit, zie: Michael Moynagh, *Church for Every Context: An Introduction to Theology and Practice* (London: SCM Press, 2012), 122-128. Naast de trinitaire benadering is er ook een meer anthropologische-historische benadering, zoals bijvoorbeeld Hendrikus Berkhof die uitwerkte. Voor een vergelijking en evaluatie van de anthropologische-historische benadering van Berkhof en de trinitaire benadering van Colin Gunton (die de lijn van Karl Barth verder doortrok), zie: G. J. Roest, *The Gospel in the Western Context: A Missiological Reading of Christology in Dialogue with Hendrikus Berkhof and Colin Gunton* (Leiden: Brill, 2018), 27-260. De meer historische benadering van Gods missie wordt ook uitgewerkt door missioloog L.A. Hoedemaker, zie: “Het volk van God en de einden der aarde”, in F. J. Verstraelen (eindredacteur), *Oecumenische inleiding in de missiologie: teksten en konteksten van het wereldchristendom* (Kampen: Kok, 1988), 167-180; Vergelijk ook de drie paradigma’s van missie in Bevans & Schroeder, *Constants in Context*, 283-347.

⁴⁰ Vergelijk Gezang 426:1 en de visienota van de Protestantse Kerk: *De hartslag van het leven: Visie op het leven en werken van de Protestantse Kerk in Nederland*. www.protestantsekerk.nl/download1662/Visienota%20'De%20hartslag%20van%20het%20leven'.pdf.

lijdende liefde voor anderen, dat is een uitnodiging aan de kerk om haar zelfbehoud niet tot hoogste prioriteit te verheffen. “Want ieder die zijn leven wil behouden, zal het verliezen, maar wie zijn leven verliest omwille van mij [Jezus] en het evangelie [van het koninkrijk], zal het behouden.” (Marcus 8:35). Jezus lijkt te zeggen dat sterven nodig is voordat het evangelie vrucht kan dragen (Johannes 12:24-25).

Door in deze beweging van kwetsbare liefde te participeren ervaren we God: “Niemand heeft God ooit gezien...God is liefde... wie in die liefde blijft, blijft in God, en God blijft in hem” (1 Johannes 4:12,16).

4.2 Kolonialisme en het probleem van macht

De herontdekking van liefde als de hartslag van missionair-zijn is niet in een vacuüm ontstaan. In hoofdstuk 2 is al gesproken over de relatie tussen macht en missie. Er is veel goed gegaan in de fase van de zendingsgeschiedenis waarin westerse christenen het evangelie naar andere delen van de wereld brachten. Veel christenen met een migratieachtergrond zijn dankbaar dat de westerse kerk het evangelie niet voor zichzelf heeft gehouden. Maar tijdens de koloniale fase van zending is er ook veel fout gegaan. Nu kan je denken ‘soms gaat er wel eens iets mis’ en vervolgens gewoon doorgaan met *business as usual*. Maar veel theologen en missiologen hebben dieper gereflecteerd op de vraag waarom dingen op deze manier mis zijn gegaan. Terugkijkend zien zij in de koloniale periode een pijnlijke verbinding tussen de christelijke religie en wereldse macht. Het is cruciaal dat de kerk hierop reflecteert, want hoewel de harde vorm van kolonialisme voorbij is zijn er ook vandaag de dag allerlei manieren om macht te misbruiken.

“We hoeven dan ook niet te ontkennen dat zending bedrijven een vorm van beïnvloeding is. De vraag is echter hoe je met die invloed (macht) omgaat.”

Niemand ontkomt aan deze vragen, ook ‘seculieren’ niet. Macht speelt altijd een rol in menselijk samenleven en religies. Volgens de sociale wetenschappen is macht het vermogen om het gedrag van anderen te beïnvloeden, zelfs tegen hun wil.⁴¹ Beïnvloeding vindt plaats in elke vorm van communicatie, dus macht speelt een rol waar gecommuniceerd wordt. We hoeven dan ook niet te ontkennen dat zending bedrijven een vorm van beïnvloeding is. De vraag is echter hoe je met die invloed (macht) omgaat. Hier wordt het belang van liefde als hartslag van missie zichtbaar. Maak je je macht ondergeschikt aan liefde? Of maak je liefde ondergeschikt aan je eigen macht, je eigen agenda en je eigen doelen? Dat is

⁴¹ André Droogers, *Het gedwongen huwelijk tussen Vrouwe Religie en Heer Macht*, <https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/2168322/afscheidscollege+a+droogers+pdf.pdf>, 4.

waarom missiologe Dorottya Nagy (PThU) in haar oratie benadrukt dat liefhebben en de ander centraal moeten komen te staan in de missiologie.⁴²

Terugkijkend kunnen we zeggen dat christenen in de koloniale periode en gedurende het tijdperk dat het christendom een centrale, machtige positie in de samenleving had, regelmatig liefde ondergeschikt aan macht hebben gemaakt.⁴³ Niet altijd bewust, maar dan wel omdat zij deel waren van een systeem dat de koloniën overheerste.⁴⁴ Sommige zendelingen gingen er gebukt onder, of kwamen in conflict met de heersers, maar ze waren ook vaak blind voor de onderdrukking en uitbuiting die in naam van de christelijke heersers plaatsvond. Enerzijds geloofde men in de macht van de eigen superieure waarheid. Dit verhinderde dat men werkelijk luisterde naar de wijsheid van de lokale mensen en context. Men dacht dat westerse inzichten en westerse beschaving superieur waren en een tijdloze en universele waarde hadden.⁴⁵ Anderzijds lag het ook niet zo voor de hand om macht ondergeschikt te maken aan liefde, omdat ze in een lange traditie stonden die macht een centrale plek gaf in hun godsbeeld. De Britse theoloog Colin Gunton zegt het zo:

“One of the features of the Western theological past of which we are learning to repent is the priority of the idea of power in our characterization of the nature of God. (...) the tendency to see God as primarily power and only secondarily as love or self-giving is very deep-seated in our tradition.”⁴⁶

Als we God vooral zien in termen van macht zullen we zelf ook eerder (onbewust) in machtsmisbruik vervallen. Maar als God primair zelf-gevende liefde is, dan kan macht dienstbaar worden aan de liefde, zonder te domineren. Macht zal dan niet ‘tegen de wil van anderen’ worden gebruikt. We respecteren de grenzen die anderen aangeven. We gaan niet met geweld grenzen over, maar bewegen op zo’n manier (via uitnodiging en uitwisseling) dat het heilzaam is in plaats van onderdrukkend, scheppend in plaats van schendend.⁴⁷ Het gaat om

⁴² Dorottya Nagy, *Theologie-missiologie in beweging: liefhebben en de ander, terug naar af* (4 maart 2016), http://theoluniv.ub.rug.nl/59/1/Nagy_oratie_4mrt16.pdf. Ze volgt Martin Buber door niet te spreken over het liefhebben van God en de naaste, maar over ‘heb God lief’ en ‘heb de ander lief’ (p. 3-4), omdat ‘de naaste’ heel snel degene wordt die dichtbij je staat. De ‘ander’ is ook je medemens buiten je eigen groep, bijvoorbeeld de vreemdeling.

⁴³ Zie ook het werk van de anabaptist Stuart Murray, bijvoorbeeld het boek *Post-Christendom: Church and Mission in a Strange New World (After-Christendom)* (Crownhill: Paternoster, 2004). Juist de anabaptisten zijn vanuit hun historie van vervolging erg gespitst op een goede omgang met macht.

⁴⁴ Er zijn ook bewegingen geweest die minder afhankelijk waren van kolonisatie en macht, denk bijvoorbeeld aan St. Patrick, de Hernhutters, de Nestorianen.

⁴⁵ Voor een mooie studie over de moderne idealen van tijdloosheid en universaliteit en de onderdrukking van lokale en contextuele inzichten, zie: Stephen Toulmin, *Cosmopolis: The Hidden Agenda of Modernity* (New York: The Free Press, 1990).

⁴⁶ Colin E. Gunton, *Enlightenment and Alienation: An Essay towards a Trinitarian Theology* (Londen: Marshall Pickering, 1985), 65.

⁴⁷ Mechteld Jansen, *God op de grens*, 12.

kwetsbare liefde, zoals Eleonora Hof laat zien.⁴⁸ Vanuit kwetsbare en opofferingsgezinde liefde zal macht en invloed worden ingezet om het leven van anderen te bevrijden, te bevorderen en tot bloei te brengen.⁴⁹ Christenen met een migratieachtergrond beseffen vaak diep hoe belangrijk het is dat ook overheden hun macht gebruiken om mensen die vervolgd worden om hun geloof te beschermen.

“Als God primair zelf-gevende liefde is, dan kan macht dienstbaar worden aan de liefde.”

4.3 Kwetsbare liefde

Is missie mogelijk vanuit kwetsbare en opofferende liefde? Of zal missie altijd een vorm van machtsmisbruik blijven? De Taiwanese theoloog Choan-Seng Song is zo doordrongen van het gevaar van machtsmisbruik dat hij zegt:

“Try, then, to make a biblical and theological shift from ‘the Great Commission’ to ‘the Great Commandment’. Reconstruct a theology of Christian mission on this shift and reshape programs and practices of Christian mission with God’s healing love at its heart.”⁵⁰

Hoewel het de vraag is of het grote gebod (Matteüs 22:37-39) en het zogenaamde zendingsbevel (Matteüs 28:18-20) zo tegen elkaar uitgespeeld moeten worden - zeker ook omdat in het hart van het zendingsbevel een oproep staat om mensen te trainen in de zelf-gevende liefde van Jezus (discipelschap) - onderstreept Song terecht het belang van de prioriteit van liefde in een theologie van missie. Het is basisvoorwaarde voor een levens-bevorderende missie.⁵¹

Niet iedereen in de kerk zal de gevaren van macht op dezelfde manier inschatten. Sommigen zullen het bewust propageren van het christelijk geloof al een kwalijke vorm van machtsuitoefening vinden, terwijl anderen geen moeite hebben om vanuit het zoeken van recht (als uitdrukking van liefde) op een gewelddadige manier orde te herstellen (de theorie van rechtvaardige oorlogsvoering). Wat in ieder geval wel duidelijk is, is dat missie in een postkoloniale en post-christendom wereld zich altijd bewust zal moeten blijven

⁴⁸ Eleonora Hof, *Reimagining Mission in the Postcolonial Condition: A Theology of Vulnerability and Vocation at the Margins*; http://theoluniv.ub.rug.nl/70/1/Hof_ED_Reimagining%20mission%20postcolonial%20condition_2016.pdf. Ook Bernhard Reitsma ziet 'kwetsbare liefde' als cruciaal in de relatie tussen christenen en moslims: Bernhard Reitsma, *Kwetsbare liefde: de kerk, de islam en de drie-enige God* (Utrecht: Boekencentrum, 2017).

⁴⁹ Zie de afscheidsrede van André Droogers, *Het gedwongen huwelijk tussen Vrouwe Religie en Heer Macht*, 24.

⁵⁰ Geciteerd in: Dorottya Nagy, *Theologie-missologie in beweging: liefhebben en de ander, terug naar af* (4 maart 2016), 5. http://theoluniv.ub.rug.nl/59/1/Nagy_oratie_4mrt16.pdf.

⁵¹ Liefde als motief voor missie wordt ook sterk benadrukt in de Oosterse-Orthodoxie, zie: *The Purpose and Motive of Mission - From an Orthodox Point of View*, 58-64. http://www.loimission.net/wp-content/uploads/2013/09/Mission_chaps._3_14.pdf.

van de gevaren van dominerende macht, en van de zegenrijke invloed van kruisvormige liefde.

4.4 Een check op machtsmisbruik

Als we de Geest zien als een rivier van vreugde, hoop, compassie, vrede, vriendelijkheid, goedheid, geduld, waarheid, gerechtigheid, genezing, verzoening, en vrijgevigheid die door deze wereld stroomt (paragraaf 4.1), hoe ontdek je dan of je buiten de rivier van liefde terecht komt in je missionaire activiteiten? Er zijn drie signalen waar je op kunt letten:

- Als eerste door alert te blijven onderzoeken of de gedachten, gevoelens en wil van de ander echt belangrijk voor je zijn. Wil je je onderdompelen in de wereld van die ander? Luister je echt? Dit betekent niet dat je je eigen overtuiging moet loslaten, wel moet je de macht loslaten om de waarheid in bezit te nemen.⁵² Als waarheid ten diepste verbonden is met het mysterie van de persoon van Jezus Christus (Kolossenzen 2:2-3) dan kunnen we de waarheid nooit uitputtend kennen. We zullen altijd kunnen leren van het perspectief van anderen.
- Ten tweede door alert te blijven op elke vorm van machtsmisbruik.⁵³ Elke missionaire activiteit die geen respect toont voor anderen in hun (culturele) eigenheid, die blind is voor de sociaal-economische nood van anderen, die manipulatie gebruikt, die voortkomt uit een superioriteitsgevoel of gericht is op eigen gewin, is niet uit God. Liefde (inclusief recht zoeken) is de lakmoesproef voor missie.⁵⁴
- Ten derde door erop te letten of je jezelf nog kunt relativiseren. Als macht de overhand krijgt wordt je dodelijk serieus. André Droogers schrijft:

“Heer Macht kan niet tegen spel en een speelse aanpak. Hij heeft een voorkeur voor eenduidigheid, want dan weet je als machthebber waar je aan toe bent. Spel is daarentegen het vermogen om met meer indelingen en classificaties van de werkelijkheid om te gaan en daar genoeg aan te beleven. (...) Het benoemen van die andere werkelijkheid maakt veel creativiteit vrij. Ongelimiteerde creativiteit is niet handig voor machtsuitoefening. Voor zover Vrouwe Religie nog iets van haar speelsheid en creativiteit heeft behouden, zal Heer Macht die willen inperken. Daarmee is religie tot een al te ernstig gebeuren

⁵² Mechteld Jansen, *God op de grens*, 31.

⁵³ Vergelijk het mooie document van de Wereldraad van Kerken “Christian Witness in a Multi-Religious World” in het Nederlands vertaald als “Christelijk getuigenis in een multireligieuze wereld: aanbevelingen voor gedrag.”

www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/interreligious-dialogue-and-cooperation/christian-identity-in-pluralistic-societies/ChristianWitness_NL.pdf

⁵⁴ In het Oude en Nieuwe Testament staan liefde en recht niet tegenover elkaar. Recht zoeken is een uitvloeisel van liefde. Liefde moet dus niet worden opgevat als aardig zijn. Er is een diepe christelijke traditie die ‘liefde’ en ‘recht’ tegenover elkaar zet: God is niet alleen liefdevol MAAR ook rechtvaardig. Het is de vraag of liefde en recht zo tegenover elkaar mogen staan. Voor een uitwerking van dit thema: Nicholas Wolterstorff, *Justice in Love* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2011).

geworden. Het spel moet weliswaar met ernst gespeeld worden, maar als de knipoog gaat ontbreken, wordt de gespeelde werkelijkheid verder met een hoofdletter geschreven en verheven tot de enige mogelijke. Heer Macht knipoogt zelden.”⁵⁵

Volgens socioloog Cors Visser maakt speelsheid van een formele kerk een levendige gemeenschap. Speelsheid staat op gespannen voet met modellen en stappenplannen die een soort ijzeren wet worden. Voor speelsheid is het nodig dat je jezelf bent en dat je onbevangen bent. Een speelse houding betekent niet dat je niet serieus aan de slag gaat met missie (het spel moet met ernst gespeeld worden), maar je hebt wel plezier met elkaar, je kunt je eigen onvolmaaktheid erkennen en je eigen inzet relativeren. Als de kerk en de omgeving op deze manier samen gaan spelen, gebeurt er iets bijzonders.⁵⁶

⁵⁵ André Droogers, *Het gedwongen huwelijk tussen Vrouwe Religie en Heer Macht*, <https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/2168322/afscheidscollege+a+droogers+pdf.pdf>, 20-21.

⁵⁶ Cors Visser, *De spelende kerk: Hoe geloofsgemeenschappen de wereld veranderen* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn *Motief*, 2016), 7, 10, 81, 88-91. In de theologie is dit element van speelsheid opgenomen via de metafoor van ‘improvisatie’. Zie bijvoorbeeld Sam Wells, *Improvising Leadership*, www.faithandleadership.com/multimedia/samuel-wells-improvising-leadership; Kevin J. Vanhoozer, *The Drama of Doctrine: A Canonical Linguistic Approach to Christian Theology* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2005).

5. In de ademhaling van liefde

Welke rol speelt de kerk in Gods missie? Wat is de verhouding tussen de kerk en wereld in het licht van de komst van Gods nieuwe wereld (het koninkrijk)?

5.1 Twee posities en een derde weg

In allerlei theologische debatten zijn er vaak een veelheid aan posities en nuanceringen. Zo ook in het theologische en missiologische denken over de verhouding tussen kerk, wereld en koninkrijk. Toch kan het behulpzaam zijn om de posities aan de linker en rechterzijde van de kerk in beeld te brengen. Niet om vervolgens te suggereren dat de één iets teveel naar links en de ander iets teveel naar rechts zou zijn, maar juist om ze recht te doen. Het is belangrijk dat we erkennen dat er soms diepliggende verschillen van overtuiging in de kerk zijn.

In het evangelicaal-reformatorische deel van de kerk is er de tendens om de kerk een centrale plek te geven in relatie tot de doorbraak van het koninkrijk. Het koninkrijk breekt voornamelijk door in de kerk en daar waar christenen spreken en leven. In het oecumenische deel van de kerk is er de tendens om de doorbraak van het koninkrijk in de wereld lossier te maken van de kerk. De kerk mag getuigen van die doorbraak en erin participeren maar ze heeft zelf geen centrale plek. In de twintigste eeuw zijn deze verschillen duidelijk in beeld gekomen.⁵⁷

Tijdens de wereldzendingconferentie te Willingen in Duitsland (1952) was het de Nederlandse theoloog Johannes Hoekendijk die de kerk-gecentreerde manier van missie bedrijven aanviel. Volgens hem wilde God *shalom* in de hele wereld brengen en was de kerk slechts een middel tot dit grotere doel. Hij wilde de volgorde God-kerk-wereld veranderen in de volgorde God-wereld-kerk, en dacht meer vanuit de toekomst (eschatologie) dan vanuit de kerk.⁵⁸ Op deze wereldzendingconferentie werd ook het *missio Dei* gedachtegoed naar voren gebracht. Maar hoewel zowel het evangelicaal-reformatorische deel als het oecumenische deel de *missio Dei* theologie hebben omarmd, blijven de verschillende tendensen over de relatie tussen kerk, wereld en koninkrijk onder water doorgaan. Daarom zijn sommige theologen en missiologen kritisch over de theologie van de *missio Dei*, want diepliggende verschillen in het verstaan van Gods missie worden versluierd. De Noorse missioloog Tormod Engelviken betoogt dat er onder dit begrip twee heel verschillende visies op de relatie tussen kerk, wereld en koninkrijk schuilgaan. Is het koninkrijk een sociaal-politieke

⁵⁷ Voor een diepgaande historische beschrijving van de relatie tussen deze twee delen van de wereldkerk, zie de inaugurele rede van Gert Noort, *Heil in missionaire samenwerking: Missiologische kanttekeningen bij convergentie in visies en praktijken* (Kampen: Theologische Universiteit, 2019).

⁵⁸ L. A. Hoedemaker, "The Legacy of J.C. Hoekendijk," *International Bulletin of Missionary Research* 19/4 (Oktober 1995), 166-170. Theo L. Hetteema, *De missionaire gemeente: blijvend binnenste buiten? Een vergelijking tussen Hoekendijk en de Emerging Churches*. <http://home.kpn.nl/tlhettema/pdf/HoekendijkEM.pdf>.

realiteit die doorbreekt in heel de wereld of gaat het om een soteriologische invloedsfeer die alleen via de kerk opereert?⁵⁹ De Nederlandse missioloog Bert Hoedemaker wees, vanuit een andere hoek van de kerk, al veel eerder op dit probleem.⁶⁰

Deze twee posities zijn gerelateerd aan diepliggende verschillen in het denken over de relatie tussen Jezus Christus (Christologie) en de Geest (pneumatologie). Dat verschil werd zichtbaar in de kringen van de Wereldraad van Kerken: in het midden van de jaren negentig ontstond er onenigheid tussen Konrad Raiser (de algemene secretaris van de Wereldraad van Kerken) en Lesslie Newbigin (zendeling, missioloog en theoloog). Raiser stond wantrouwig tegenover de exclusieve claim voor Jezus Christus zoals Newbigin die verwoordde. Raiser noemde dit ‘*Christocentric universalism*’. Zelf legde hij een veel groter accent op het werk van de Geest in deze wereld en in andere religies. Je zou kunnen zeggen dat Newbigin het werk van de Geest ondergeschikt maakte aan het werk van Christus en dat Raiser het werk van Christus ondergeschikt maakte aan het werk van de Geest.⁶¹

Je ziet deze twee posities ook terug in Nieuwtestamentische studies naar de verhouding tussen het evangelie over het kruis en de opstanding van Jezus (zoals de apostelen het predikten) en het evangelie van het koninkrijk (zoals Jezus het predikte). Bij het evangelicaal-reformatorische deel is er een tendens om het evangelie van het koninkrijk ondergeschikt te maken aan het evangelie over Jezus’ kruis en opstanding, terwijl dat bij oecumenischen omgekeerd is.⁶²

“Bij het evangelicaal-reformatorische deel is er een tendens het evangelie van het koninkrijk ondergeschikt te maken aan het evangelie over Jezus’ kruis en opstanding, terwijl dat bij oecumenischen omgekeerd is.”

Tussen deze twee grote tendensen zijn er ook andere posities. Een toenemend aantal theologen en missiologen zoeken een positie die als derde weg getypeerd zou kunnen worden. Met ‘derde weg’ wordt hier niet bedoeld dat deze positie juist zou zijn dan de eerste twee, maar dat deze positie elementen vanuit de positie ter linker en rechterzijde tracht te combineren. De theoloog Colin Gunton, bijvoorbeeld, heeft (in navolging van Irenaeus) een visie op de triniteit ontwikkeld

⁵⁹ Tormod Engelsen, *Missio Dei: the Understanding and Misunderstanding of a Theological Concept in European Churches and Missiology* (International Review of Mission, 92, no. 367, 2003).

⁶⁰ L. A. Hoedemaker, “Het begrip ‘missio Dei’: sleutel of sluis?”, in: F.J. Verstraelen (eindredacteur), *Oecumenische inleiding in de missiologie*, 171-173.

⁶¹ Voor een uitgebreidere beschrijving hiervan: G.J. Roest, *The Gospel in the Western Context*, 268-270. Over de spanning tussen Christologie en pneumatologie binnen de Wereldraad van Kerken, zie ook de inleiding van Gert Noort op de Nederlandse vertaling van *Together Towards Life: Mission and Evangelism in Changing Landscapes* (2012), www.raadvankerken.nl/fman/4887.pdf, 10-11.

⁶² Voor een Introductie op dit thema, zie: N.T. Wright, “Imagining the Kingdom: Mission and Theology in Early Christianity”, *Scottish Journal of Theology* 65:4 (2012).

waarbij de Zoon en Geest niet aan elkaar ondergeschikt worden gemaakt, maar als twee handen van de Vader samenwerken.⁶³ In Nieuwtestamentische studies wordt steeds vaker benadrukt dat het evangelie zowel een boodschap is over Jezus als over het koninkrijk. Het is en-en.⁶⁴ Ook de Engelse theoloog-missiooloog Michael Moynagh zoekt naar een derde weg. Hij benadrukt dat het koninkrijk niet ondergeschikt is aan de kerk (noch vice versa) maar dat het koninkrijk breder is dan de kerk terwijl de kerk wel onderdeel is van het koninkrijk:

*“Kingdom-shaped church’ is shorthand for the church’s life being read back from the kingdom, which is partly present in the world and the church but will fully arrive when Christ returns. Thanks to the Spirit, foretastes of the kingdom exist in the world (...) the church is to be alert to traces of the kingdom outside the church. Anticipations of the kingdom also exist in the church. (...). As it comes from the future, the kingdom shapes the church uniquely through Jesus, who embodies the kingdom and reigns over it. The church is called through the Spirit to live the story of Jesus, at the centre of which is his death and resurrection. It does this whenever it takes up the cross in evangelism, sacrificial service and in its corporate life. The church is to be a sign, foretaste and instrument of the kingdom in its Jesus-centred life.”*⁶⁵

Deze derde weg kan mogelijk verbindend werken voor het team Missionair Werk in een theologisch divers kerkverband als de Protestantse Kerk.

“Deze derde weg kan mogelijk verbindend werken voor het team Missionair Werk in een theologisch divers kerkverband als de Protestantse Kerk.”

Wat betekent deze derde weg voor het verstaan van de rol van de kerk in Gods missie? Drie dingen: de kerk is een kerk tussen lofzang én holistische missie, een kerk die contextualiseert tussen identiteit én relevantie en een kerk die gemeenschappen vormt tussen binnen én buiten.

5.2 De kerk: tussen lofzang en holistische missie

Als de kerk ondergeschikt is aan het koninkrijk dat in de wereld doorbreekt (Hoekendijk) dan is de kerk slechts een instrument tot het grotere doel van *shalom* in deze wereld. De kerk als plek waar de lofzang gaande wordt gehouden

⁶³ G.J. Roest, *The Gospel in the Western Context*, 232-236.

⁶⁴ Vergelijk Hand. 8:12; 28:31, 23; 9:2 en 19:8-9; Marc. 8:35. Zie ook: N. T. Wright, *How God became King: The forgotten Story of the Gospels* (New York: HarperCollins Publishers, 2012); Scot McKnight, *The King Jesus Gospel: The Original Good New Revisited* (Grand Rapids: Zondervan, 2011). Voor een overzichtsartikel naar studies over het koninkrijk, zie: Darrell L. Bock, “The Kingdom of God in New Testament Theology: The Battle, The Christ, The Spirit-Bearer, and Returning Son of Man”, <https://bible.org/article/kingdom-god-new-testament-theology-battle-christ-spirit-bearer-and-returning-son-man>.

⁶⁵ Michael Moynagh, *Church for Every Context: An Introduction to Theology and Practice* (London: SCM Press, 2012), 102-103.

(liturgie/aanbidding), waar God aanbeden en bewonderd wordt en waar het mysterie van Jezus' kruis en opstanding centraal staat, wordt dan gerelativeerd.⁶⁶ Het is niet urgent dat niet-christenen hierin gaan participeren.

Als het koninkrijk ondergeschikt wordt gemaakt aan de kerk (en dus het koninkrijk slechts doorbreekt in de kerk of daar waar Jezus beleden wordt), dan is missie slechts een instrument tot het grotere doel van de opbouw van de kerk. De wereld, als plek waar de levens-bevorderende Geest van God ook genezing en bevrijding brengt, wordt dan gerelativeerd.

Vanuit de derde weg moet je zeggen dat het doel van missie zowel de toename van lofzang van God in Jezus Christus is (doxologie) en dus ook de opbouw van de kerk, als het participeren in de beweging van de Geest van leven in dienstbaarheid aan de doorbraak van Gods nieuwe wereld. Het doel van missie is zowel het eren van de God namens wie de kerk in beweging komt, als het welzijn van de mensen en de grotere wereld terwille van wie de kerk in beweging komt. Daarom is (vanuit deze positie) de missie buiten de kerkmuren zowel het verkondigen van Jezus Christus als het zoeken van *shalom* in deze wereld (ook via de reguliere banen van christenen). Verkondiging en *shalom* zoeken gaan hand in hand. Je mag dus niet concluderen dat we alleen *shalom* moeten zoeken zolang het bijdraagt aan bekering tot Jezus Christus, of alleen Jezus Christus moeten verkondigen zolang het instrumenteel is aan Geest-geïnspireerde *shalom*. Omdat Zoon en Geest altijd samenwerken (zonder aan elkaar ondergeschikt te zijn) weigert deze derde weg de Geest en Christus tegen elkaar uit te spelen.

Op basis hiervan mag je ook zeggen dat de derde weg een tweevoudig doel voor de kerk kiest: lofzang én missie.⁶⁷ In het evangelicaal-reformatorische deel van de kerk is er soms de tendens om wel te spreken over lofzang én missie, maar als het erop aankomt wordt missie ondergeschikt gemaakt aan het ene doel van lofzang/aanbidding. Missie blijft dan (bewust of onbewust) slechts gericht op kerkgroei. In het oecumenische deel van de kerk is er soms de tendens om wel te spreken over liturgie én missie, maar als het erop aankomt wordt het belang van het feit dat mensen de God en Vader van Jezus Christus leren kennen (via

⁶⁶ Verschillende tradities gebruiken verschillende woorden voor de zondagse samenkomst. Het gaat bij aanbidding of eredienst ook niet alleen om die bijeenkomst op zondag, maar ook om het dagelijks leven ter ere van God, aanbedend leven, leven vanuit de lofzang. Het gaat om dagelijks 'biddend en bewonderend leven'.

⁶⁷ Missioloog Scott Sunquist zegt het zo: "The church, the body of Christ, has two basic purposes for its existence: worship and witness. All other functions point to and should aid in fulfilling these two purposes. (...) The two foundational purposes of the church - worship and witness- work together like yin and yang. When one collapses into the other, the church does not exist as it was intended; it becomes something different." Scott W. Sunquist, *Understanding Christian Mission*, 281, 283. Ook in de Oosters-Orthodoxe theologie, waar er een grote nadruk is op liturgie, blijft men het belang van missie onderstrepen als 'liturgie na de liturgie'. Ion Bria, "The Liturgy after the Liturgy", in: Petros Vassiliadis (red.), *Orthodox Perspectives on Mission* (Oxford:Regnum Books International, 2013), 46-59; James Stamoolis, "Eastern Orthodox Mission Theology," *International Bulletin of Missionary Research* 8, no 2 (April 1984), 59-63.

geloof en bekering) ondergeschikt gemaakt aan het ene doel van het dienen van de wereld. Missie blijft dan (bewust of onbewust) slechts gericht op de sociaal-maatschappelijke bijdrage of het relevant zijn voor de samenleving.⁶⁸ De derde weg houdt vast aan twee doelen: zowel het leren kennen en eren van God (liturgie) én het dienstbaar zijn aan de samenleving behoren tot het DNA van de kerk.

De kerk bloeit op tussen lofzang (aanbidding) en holistische missie. Je kan ook zeggen dat de kerk in een ademhaling van liefde staat: vanuit de Vader naar de wereld (holistische missie) en vanuit de wereld terug naar de Vader (lofzang en voorbede).⁶⁹ De kerk mag deelnemen in zowel de uitgaande beweging (holistische missie) als in de ingaande beweging (aanbidding).⁷⁰ Bij de ingaande beweging wordt zowel de nood van de wereld (in voorbede) als het goede van de wereld (in dankbaarheid) teruggebracht naar de Vader en opgenomen in de doxologie. De kerk is geroepen om namens anderen God de lof ervoor te brengen.⁷¹

“De kerk mag deelnemen in zowel de uitgaande beweging (holistische missie) als in de ingaande beweging (aanbidding).”

De socioloog en (praktisch) theoloog Jan Hendriks ziet de kerk ook opbloeien als ze als *gemeenschap* in die adem van liefde staat. Het punt ‘boven’ de kerk noemt hij ‘omgang met God’ en het punt ‘buiten’ de kerk ‘dienst aan de wereld’.⁷² Tussen die twee punten bloeit de gemeente op als gelovigen niet als individuen in deze beweging staan maar met elkaar: elkaar opbouwen en bemoedigen in de ‘gemeenschap met elkaar’.⁷³ Dezelfde ademhaling is zichtbaar in het gebed dat

⁶⁸ Het kan ook zo zijn dat een kerkgemeenschap zich niet meer zo bewust is van het belang van lofzang en missie en daardoor vooral de gemeenschap op de zondagochtend als cruciaal ziet.

⁶⁹ Colin Gunton benadrukt hierbij dat de beweging “*through the Son and in the Spirit*” is. Colin E. Gunton, *The Promise of Trinitarian Theology*, second edition (London: T&T Clark, 1997), 200.

⁷⁰ Soms wordt wel eens gesproken over een dubbele bekering; je omkeren naar God én naar de wereld (en je omkeren naar elkaar in de gemeente, zie onder).

⁷¹ Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters*, 224-243.

⁷² Voor een korte beschrijving: Jan Hendriks, *Goede Wijn: Waarderende Gemeenteopbouw* (Utrecht: Kok, 2013), 39-49; Jan Hendriks noemt ‘gemeenschap met elkaar’ het derde kernelement. Maar het is belangrijk om te onderstrepen dat deze gemeenschap geen doel op zichzelf is. Het dient het liefhebben van God en de naaste (wereld). Het doel van die gemeenschap is niet per se dat je vrienden van elkaar wordt (al zal dat regelmatig voorkomen) maar dat je elkaar bemoedigt en opbouwt in de omgang met God en de dienst aan de wereld. De missionaire dimensie van de gemeenschap komt in hoofdstuk 6.2 opnieuw ter sprake.

⁷³ Voor soortgelijke inzichten vanuit de anglicaanse kerk, zie: Robert Warren, *Healthy Church*, (London: Church House Publishing, 2012); vertaald als: Robert Warren, *Handboek gezonde gemeente* (Houten: Ekklesia, 2018). De gezonde kerk heeft een punt ‘boven’ zichzelf (ze is bezield door het geloof, kenmerk 1) en een punt ‘buiten’ zichzelf (ze richt de blik naar buiten, kenmerk 2). Tussen die twee punten vind ze haar eigen plek door zich af te vragen: Wat is Gods wil hier en nu voor ons (kenmerk 3) en wat zijn de kosten om te veranderen en te groeien zodat we die wil kunnen doen (kenmerk 4). Op deze plek bloeit ze op als ze niet als een verzameling individuen opereert maar als een

Jezus zijn leerlingen onderwees. Het toont niet alleen de grondstructuur voor de kerk, maar ook voor individuele gelovigen. Als dit gebed je leven gaat structureren zal je een 'missionair gelovige' worden en hoop gaan verspreiden. Geworteld in het vertrouwen op de liefde van God (Onze Vader in de hemel), leer je vanuit liefde gericht te zijn op een punt 'boven' jezelf (laat Uw Naam geheiligd worden; lofzang) en een punt 'buiten' jezelf (laat uw nieuwe wereld komen; holistische missie). Tussen die twee punten vind je je eigen plek door je af te vragen wat Gods liefdevolle wil hier en nu voor je is, terwijl je de offers voor verandering en groei onder ogen ziet (laat uw wil gebeuren).⁷⁴

Wat betekent deze derde weg voor de gerichtheid op kerkgroei? Het betekent dat er twee dingen gezegd moeten worden.

- Enerzijds dat de kerk haar minderheid-positie kan omarmen. De kerk in het Westen is een minderheid geworden. Dat is pijnlijk en zorgt voor rouw, maar het is belangrijk dat dit geaccepteerd wordt.⁷⁵ Gelukkig is het koninkrijk breder dan de kerk. Gods Geest is in staat om ook via een minderheid zijn/haar doelen te bereiken. De kerk mag een bewuste minderheid zijn omdat zij weet dat zij geroepen is om zowel teken, voorsmaak én instrument van het koninkrijk te zijn.⁷⁶ Mechteld Jansen zegt daarom:

“Van missie mag men misschien niet verwachten dat de kerken meteen weer volstromen, maar wel dat de kerken wakker worden. Missie blijft de kerken ervan doordringen dat Gods *promissio*, Gods beloften, voor de gehele mensheid gelden en dat er veel meer mensen hongeren en dorsten naar gerechtigheid dan we dachten.”⁷⁷

- Anderzijds blijft het eren van God (liturgie/lofzang/aanbidding) cruciaal. Het verlangen dat anderen zullen meedoen in de lofzang is eigen aan het geloof (Psalm 96). Niet dat we mensen lid willen maken van een instituut, dat is niet de essentie, we willen dat ze gaan deelnemen in de gemeenschap van lofzang-en-missie, in de ademhaling van liefde. Als we verlangen dat de hele wereld vol zal worden van zelf-gevende liefde, verlangen we er ook naar dat mensen leerlingen van Jezus zullen worden, omdat hij als geen ander mensen tot liefde kan inspireren. De

gemeenschap. Dat blijkt uit kenmerk 5-7: zij functioneert als gemeenschap (kenmerk 5), zij scheidt ruimte voor iedereen (kenmerk 6), zij beperkt zich tot een paar taken en doet die goed (kenmerk 7).

⁷⁴ Voor een uitwerking hoe het gebed van Jezus je leven kan structureren, zie: Gert-Jan Roest, *Open leven: ervaar de weg die Jezus wijst* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2019).

⁷⁵ Zie hierover het boek van Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters: Christelijke missie in een postchristelijke omgeving* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015).

⁷⁶ Lesslie Newbigin, *The Open Secret: An Introduction to the Theology of Mission* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing, 1995), 110, 113, 150. Stefan Paas waarschuwt dat het woord 'instrument' Europese christenen kan verleiden om te denken dat zij de cultuur kunnen transformeren. Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters*, 113-116.

⁷⁷ Mechteld Jansen, *God op de grens*, 35.

uitnodiging om in te treden in de kerk, een school van liefde, is dan niet alleen het gevolg van onze liefde voor God maar ook van onze liefde voor de mensen.⁷⁸

“De uitnodiging om in te treden in de kerk, is niet alleen het gevolg van onze liefde voor God maar ook van onze liefde voor de mensen.”

Als beide bewegingen van aanbidding en holistische missie zo cruciaal zijn in de kerk, kunnen ze niet gescheiden blijven. Lofzang en aanbidding (bewonderend en biddend leven) beperken zich niet tot momenten in de kerk of in de binnenkamer maar doortrekken het hele leven. Holistische missie beperkt zich ook niet tot momenten van actief eropuit gaan. Zowel God eren als missie zijn niet te beperken tot activiteiten. Het is een levenshouding. Zo kan een missionaire cultuur ontstaan waarbij de gerichtheid op niet-christenen en de grotere wereld vanzelfsprekend wordt:

- Een missionaire eredienst is dan een eredienst waarbij het vanzelfsprekend is om rekening te houden met niet-christenen die aanwezig zijn (of zouden kunnen zijn). Het is vanzelfsprekend ook een plek waarin de gemeenschap geholpen wordt om zich opnieuw te richten op de omringende wereld (bijvoorbeeld door voorbede en dankzegging) en geïnspireerd tot dienstbaarheid en holistische missie.
- Missionaire gemeenteopbouw is dan het soort gemeenteopbouw waarin het vanzelfsprekend is dat de gemeenschap wordt opgebouwd om gericht te zijn op zowel God als op de doorbraak van Gods nieuwe wereld.
- De missionaire betrokkenheid van de gemeenschap op de omringende wereld bestaat dan niet primair uit het organiseren van activiteiten (hoewel die ook een rol zullen spelen), maar allereerst in het cultiveren van een biddende en compassievolle betrokkenheid op de omgeving.

5.3 Contextualisatie: tussen identiteit en relevantie

Het woord contextualisatie begint ingeburgerd te raken in de kerk. Toch is het woord betrekkelijk nieuw. Pas sinds de jaren zeventig wordt het veelvuldig gebruikt. Daarvoor sprak men vaker over ‘cultuur’ en ‘inculturatie’ dan over ‘context’ en ‘contextualisatie’.

De woorden ‘tekst’ en ‘context’ werden eerst gebruikt door taalwetenschappers. De context van een tekst is datgene wat die tekst omringt, wat er aan voorafgaat of erop volgt. Die context is belangrijk, want de betekenis van een tekst is diep verbonden met de context; de betekenis van een woord of paragraaf wordt zelfs

⁷⁸ Zoals de beleidsnota van de Protestantse Kerk zegt: “Bij getuige zijn hoort dat mensen zonder gêne worden geworven voor de kerk. ‘Treed in, of treed weer in!’ Het taboe hierop (‘zieltjes winnen’) heeft te lang verlamd gewerkt.” *Kerk 2025 - Waar een Woord is, is een weg*, 10.

www.protestantsekerk.nl/ideeenbank/kerk-2025-waar-een-woord-is-is-een-weg.

beïnvloed door de context. Als de context wordt weggelaten kan je een heel andere betekenis krijgen. Dus om een tekst te begrijpen moet je hem uit zijn isolement halen: je moet voorbij de directe grenzen van die tekst kijken. Pas als je de tekst in verbinding met de context ziet, ontdek je de ware betekenis. Deze literaire betekenis van 'tekst' en 'context' is overgenomen in discussies over de contextualisatie van het evangelie en de kerk. Je ziet dan ook parallellen: de 'context' is datgene wat de lokale kerk omringt (zowel in ruimte als tijd). En de betekenis van de woorden en daden van de kerk kunnen alleen in verbinding (relatie) met die context worden vastgesteld.

Het woord 'context' lijkt dus erg op het woord 'cultuur'. 'Cultuur' is net als 'context' datgene wat je omringt en doordringt. We verhouden ons tot de cultuur en context als een vis tot het water. Het water omringt de vis. Het is het milieu waarin de vis leeft en ademt. Zo is ook de context datgene wat je omringt. Het is je omgeving, het milieu waarin je leeft en ademt. Het zit niet alleen 'buiten' jezelf, maar stroomt ook van 'binnen' zoals het water door de kieuwen van een vis stroomt, en lucht door de longen van een mens.⁷⁹

Contextualisatie als woord raakt wat ingeburgerd, maar in de praktijk gaat het nog niet zo snel. In 2013 moest Henk de Roest concluderen:

“Contextualisering in de zin van onderzoek onder doelgroepen en het op basis daarvan vormgeven van activiteiten vindt nauwelijks plaats. Missionaire activiteiten zijn in de meeste gemeenten strooigoed. Toch is er in de steden een klein aantal wijkgemeenten dat een doelgroepenonderzoek doet, bijvoorbeeld onder jonge professionals, onder 20-40 jarigen of onder gemeenteleden die hun kind hebben laten dopen. Contextualisering vindt wel plaats in activiteiten voor jongeren en kinderen.”⁸⁰

Waarom komt het luisteren naar, en leren van de context zo moeilijk op gang? Misschien heeft het er mee te maken dat zowel in het evangelicaal-reformatorische als in het oecumenische deel van de kerk de spanning tussen lofzang en holistische missie, tussen identiteit en relevantie, worden verminderd.

- In het evangelicaal-reformatorische deel van de kerk is leren van de context minder nodig omdat men ervan uitgaat dat we het goede nieuws al helemaal kennen. De context is niet nodig om het evangelie in het hier-en-nu te ontdekken. Het enige dat nodig is, is het vertalen van de boodschap in de taal van mensen in de context (het 'vertaalmodel' van contextualisatie).

⁷⁹ Voor een korte inleiding: Jerald D. Gort, “De vis en het water: enkele inleidende notities inzake contextualiteit,” in: Cors van der Burg, Jerry Gort, Reender Kranenburg, Lourens Minnema en Henk Vroom (red.), *Veelkleurig christendom: contextualisatie in Noord, Zuid, Oost en West* (Zoetermeer: Meinema, 2003), 13-31.

⁸⁰ Henk de Roest, *Pionieren en lekepreken*, 6.

- In het oecumenische deel van de kerk is de betrokkenheid op de context groot (velen zijn individueel betrokken bij sociaal-maatschappelijke projecten) maar de noodzaak om in het licht van deze ervaringen de boodschap (en kerkvormen) te contextualiseren is minder groot, omdat kerk en christelijk geloof ondergeschikt worden gemaakt aan *shalom* in de grotere wereld of het tot bloei brengen van mensen. Contextualisatie is dan niet zozeer het verbinden van een externe boodschap of kerkvorm met een situatie, maar het ontdekken van Gods verborgen aanwezigheid, zichtbaar in menselijk verlangen, heilheid en gerechtigheid, en deze dingen bevorderen (het ‘anthropologische model’ van contextualisatie).⁸¹

De derde weg omarmt niet per sé een bepaalde contextualisatietheorie maar benadrukt dat juist de spanning tussen boodschap en wereld, tussen identiteit en relevantie niet verminderd mag worden.⁸² Henk de Roest schrijft: “Er is sprake van een controversie ten aanzien van de vraag of er sprake is van een vaststaande christelijke boodschap die overgebracht moet worden aan een seculiere samenleving of dat het moet gaan om wederkerigheid.”⁸³ Vanuit de derde weg mag de spanning tussen deze twee niet opgelost worden door voor één kant te kiezen. Daarom schrijft de theoloog Jürgen Moltmann dat precies in de dialectiek tussen identiteit en relevantie het christelijk geloof van kruis en opstanding oplicht.⁸⁴ En Hendrikus Berkhof schrijft: “Jezus’ lijden en sterven betekenen zijn volgehouden en voleindigde samen-zijn met de mensen terwille van God en met God terwille van de mensen.”⁸⁵ Het is en-en.

Dit betekent voor contextualisatie dat de kerk niet alleen een gesprek heeft met de Bijbel en de traditie, noch alleen een gesprek met de context (of cultuur). Het gaat om een gesprek tussen de kerk, het goede nieuws vanuit de Bijbel, en de cultuur.⁸⁶ Het evangelie is het goede nieuws over het mysterie van Jezus Christus in ons midden, we hebben nog geen volledige kennis van dit mysterie. Dus enerzijds oriënteren we ons op het goede nieuws vanuit de Bijbel en de traditie en anderzijds kijken we ook wat de Geest van God in onze context bewerkt.⁸⁷ We mogen verwachten dat ook nu al tekenen van Gods nieuwe wereld in onze omgeving zullen doorbreken.⁸⁸ Je ziet dan ook dat er in recente

⁸¹ Voor deze en andere modellen van contextualisatie, zie: Stephen B. Bevans, *Models of Contextual Theology, revised and expanded edition* (Maryknoll: Orbis Books, 1992/2002).

⁸² Michael Moynagh laat zien hoe verschillende modellen kunnen worden toegepast in verschillende fases van pionieren: Michael Moynagh, *Church for Every Context*, 161-166.

⁸³ Henk de Roest, *Pionieren en lekepreken*, 3.

⁸⁴ Jürgen Moltmann, *The Crucified God* (London: SCM Press, 1974/2001), 1-26.

⁸⁵ Hendrikus Berkhof, *Christelijke Geloof*, 8e druk (Kampen: Uitgeverij Kok, 2002), 299.

⁸⁶ Roxburgh, *Missional*, 31-48. Zo is bijvoorbeeld ‘Rural theology’ een netwerk van theologen die proberen te onderscheiden wat de issues zijn voor kerken op het platteland. <https://ruraltheologyassociation.com/>

⁸⁷ Voor een uitwerking: G.J. Roest, *The Gospel in the Western Context*, 265-275.

⁸⁸ George R. Hunsberger, *The Story that Chooses Us: A tapestry of Missional Vision* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing, 2015), 43-73.

missionaire literatuur, en in het pionieren, een grote nadruk ligt op luisteren en op het onderscheiden van wat de Geest in de context doet.⁸⁹

Tussen identiteit en relevantie ontstaat contextualisatie. Natuurlijk is er het gevaar dat het zoeken van relevantie overwoekerd wordt door een te groot verlangen om hip te zijn en om geaccepteerd te worden. Natuurlijk is er het gevaar dat gesprekken over contextualisatie teveel bepaald worden door een marktgericht denken dat desnoods de christelijke boodschap in de uitverkoop doet als dat beter verkoopt. Maar gevaren zijn er aan alle kanten. Contextualisatie is ten diepste een vorm van kwetsbare liefde. Ons verstaan van God en het evangelie komen in gesprek met de stemmen (en realiteiten) uit onze omgeving. Als we die confrontatie niet aan willen gaan, door ons terug te trekken in de kerk of door naar buiten te gaan en ons geloof thuis te laten, zal contextualisatie niet op gang komen. Maar op de plek van kwetsbare en (soms) lijdende liefde worden nieuwe dingen geboren.

**“Contextualisatie is ten diepste een
vorm van kwetsbare liefde.”**

5.4 De gemeenschap: tussen binnen en buiten

Als de komst van Gods koninkrijk in de wereld ondergeschikt is aan de kerk, dan zal er een grote nadruk liggen op de gemeenschap van christenen tegenover de buitenwereld. Als de kerk ondergeschikt gemaakt wordt aan de komst van *shalom* in deze wereld, dan zal de specifiek christelijke gemeenschap minder belangrijk worden en gezocht worden naar een gemeenschap van alle mensen van goede wil. Hoe kun je met de spanning omgaan vanuit de derde weg?

Vanuit de derde weg wordt allereerst het belang van de (aan)biddende christelijke gemeenschap onderstreept. De bewondering van God, het aanroepen van de naam van Jezus, de liturgie en sacramenten (doop en avondmaal), de voorbede...ze hebben een belangrijke plaats. Ook de onderlinge opbouw en het inzetten van gaven in de christelijke gemeenschap mag niet gerelativeerd worden.

Ten tweede wordt het belang van de gemeenschap in missie onderstreept. Er is een sterke traditie in christelijke kerken die de gemeenschap hoofdzakelijk aan het eerste doel van de kerk verbindt. Ze spreekt over het samenkomen voor aanbedding om vervolgens weer verspreid te worden voor missie. In dit denken wordt de gemeenschap vooral beleefd rond de aanbedding en andere momenten van opbouw, maar niet tijdens de beweging in missie. De missie wordt hoofdzakelijk individueel verstaan. Echter, steeds meer wordt het belang van

⁸⁹ Bijvoorbeeld: *Samen voor het leven: zending en evangelisatie in een veranderende wereld*, 9, 31-33. <https://www.raadvankerken.nl/fman/4887.pdf>. Zie ook: Alan J. Roxburgh, *Missional: Joining God in the Neighborhood* (Grand Rapids: Baker Books, 2011), 115-178. In de nadruk op het werk van de Geest is ook de invloed van de wereldwijde Pinkster- en charismatische kerken voelbaar.

gemeenschap-in-missie ontdekt.⁹⁰ Dat kan in zogenaamde missiegroepen maar ook in kleine groepen die elkaar ontmoeten op de werkvloer.⁹¹ Er wordt ontdekt dat Jezus' woord "waar twee of drie mensen in mijn naam samen zijn, ben ik in hun midden" (Mat. 18:20) niet alleen geldt voor samen aanbidden maar ook samen optrekken in missie.⁹²

“Steeds meer wordt het belang van gemeenschap-in-missie ontdekt.”

Ten derde ontdekken veel van deze groepen dat ze niet alleen iets voor anderen kunnen doen maar veel beter *met* anderen. Bijvoorbeeld in de buurt. Steeds vaker organiseren kerken niet alleen iets voor de buurt, maar ook *met* de buurt.⁹³ Als de kerk het grensvlak met de omgeving opzoekt of een groep mensen uitzendt in een pioniersproject, blijken mensen vanuit allerlei achtergronden bereid mee te doen in de beweging terwille van anderen.⁹⁴ Zo ontstaan er in de missie christelijke groepen die elkaar helpen om de christelijke identiteit vast te houden, maar tegelijkertijd juist vanuit die identiteit samenwerken met anderen. Hier wordt het binnen-buiten denken doorbroken. Als je diepste identiteit bestaat uit het liefhebben van God én het in beweging komen voor anderen, dan wordt je steeds weer van 'binnen' naar 'buiten' gebracht. Als je identiteit onder andere inhoudt dat je leert om van je vijanden te houden dan zal een verdieping van je eigen identiteit tevens het afbreken van muren betekenen.⁹⁵

⁹⁰ Voor een uitgebreidere beschrijving van dit thema en de verbinding met de triniteit, zie: Michael Moynagh, *Church for Every Context*, 135-150.

⁹¹ Voor een Nederlands praktijkvoorbeeld van missiegroepen, zie: Rudolf Setz & Marten van der Meulen, *Een kerk die kan: Zoek de bloei van je buurt* (Assen: 3DM Nederland, 2019). Voor groepen op de werkvloer, zie: <https://www.transformworkuk.org/>.

⁹² Natuurlijk is het belangrijk voor deze kleine groepen om te blijven luisteren naar de wijsheid van de grotere kerk. Dit is ook waarom er in de pioniersreis bij het kernthema 'luisteren' naar de kerk als groter geheel wordt geluisterd.

<https://www.lerenpionieren.nl/kernthemas/luisteren>.

⁹³ Voor een theologische verankering van dit inzicht in de Triniteit, zie: Samuel Wells, *A Nazareth Manifesto: Being with God* (Chichester: John Wiley & Sons, 2015). Hij benadrukt dat 'being with' vooraf moet gaan aan 'doing for'.

⁹⁴ Voor verwelkomen, opzoeken en uitzenden, zie: "Pionieren verkennen vanuit de Protestantse Kerk in Nederland,"

www.lerenpionieren.nl/wp-content/uploads/2017/09/A4-Pionieren-vanuit-de-PKN-2018.pdf, 13.

⁹⁵ Miroslav Volf, "Soft Difference: Theological Reflections on the Relation between Church and Culture in 1 Peter," *Ex Auditu* (10), 1994.

6. Leven, doen en spreken

Hoe laten wij iets van Gods liefde in onze omgeving zien? Er werd in het verleden (en ook nu nog) regelmatig gesproken over missionair-diaconale activiteiten. Dit is een verwarrende formulering, omdat het nieuwe verstaan van de *missio Dei* hierin niet heeft doorgewerkt. Missie is dan een synoniem voor evangelisatie geworden. Moeten we dan over evangeliserende-diaconale activiteiten spreken? Evangelisatie en diaconaat hebben wel allebei een belangrijke plek in de *missio Dei*, maar wat is dan de relatie tussen woorden en daden?

6.1 Wat heeft prioriteit: spreken of doen?

Onder evangelicalen werd in de twintigste eeuw vaak benadrukt dat hoewel daden belangrijk zijn, het verkondigen van het evangelie voor individuele redding voorop moet staan:

*“Seldom if ever should we have to choose between satisfying physical hunger and spiritual hunger, or between healing bodies and saving souls, since an authentic love for our neighbor will lead us to serve him or her as a whole person. Nevertheless, if we must choose, then we have to say that the supreme and ultimate need of all humankind is the saving grace of Jesus Christ, and that therefore a person’s eternal, spiritual salvation is of greater importance than his or her temporal and material well-being.”*⁹⁶

Vanuit dit perspectief worden - als het erop aankomt - daden ondergeschikt gemaakt aan woorden. In de praktijk betekende dit niet dat men alleen preekte. Integendeel. Evangelicalen hebben altijd scholen gebouwd, pompen geslagen, drankmisbruik bestreden, hospitaalschepen uitgezonden, politieke partijen opgericht, enzovoort. Denk ook aan het Leger des Heils, dat ook evangelicale wortels heeft.⁹⁷

In de kringen van de Wereldraad van Kerken was het in de vorige eeuw andersom. Ook daar werd gepreekt, maar daden kregen de prioriteit. In 1968 was er een bijeenkomst van de Wereldraad in Uppsala, Zweden, waar benadrukt werd dat de gebeurtenissen in de seculiere wereld de agenda moeten bepalen voor de missie van de kerk. Want het is de missie van de kerk om bij te dragen aan humanisering:

⁹⁶ Dit werd gezegd op een evangelicale consultatie (1982, Michigan). Bosch, *Transforming Mission*, 406.

⁹⁷ Wim Althuis en Joop Brongers, “Diaconaat in de evangelisch-charismatische traditie: Soup, soul, salvation” in: Hub Crijns e.a. (red.), *Diaconie in Beweging: Handboek diaconiewetenschap* (Kampen: Kok, 2011), 212-232.

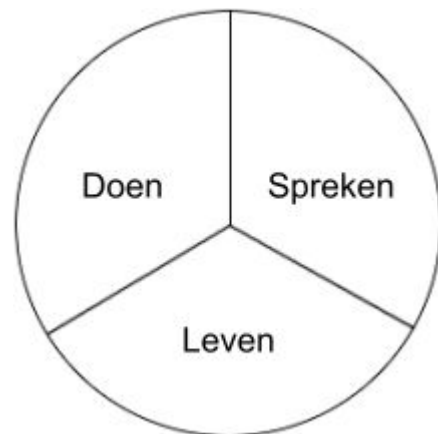
“Mission became an umbrella term for health and welfare services, youth projects, activities of political interest groups, projects for economic and social development, the constructive application of violence, etc. Mission was the comprehensive term for all conceivable ways in which people may cooperate with God in respect of this world.”⁹⁸

Daden kregen niet alleen prioriteit, er kwam ook een breder verstaan van daden. Niet alleen diaconaat (compassievolle dienstbaarheid om de directe nood van mensen te lenigen) maar ook maatschappelijke betrokkenheid. Het gaat bij daden ook om een strijd tegen onderdrukking, een strijd voor rechtvaardige structuren in de samenleving, voor vrede en verzoening. ‘Het kwaad zit niet alleen in het menselijke hart, maar ook in sociale structuren.’⁹⁹ Een derde aspect van daden is door de wereldwijde charismatische en pinksterkerken benadrukt, namelijk de dienst van kracht, genezing en bevrijding.¹⁰⁰

Als je dieper graaft naar de redenen waarom het zo moeilijk is om woorden en daden, evangelisatie en sociaal-economisch-politieke betrokkenheid, bij elkaar te houden, dan ontdek je een diepe breuklijn in de Westerse cultuur. Die breuklijn vormt de achtergrond voor deze twee verschillende accenten. Sinds de Renaissance en de Verlichting leven we met een gespleten wereldbeeld, met een splitsing tussen de buitenwereld en de binnenwereld, tussen lichaam en ziel, tussen tijd en eeuwigheid.¹⁰¹ Door dit dualisme wordt liefde uit elkaar getrokken. Zowel evangelicalen als oecumenischen hebben beide kanten benadrukt, maar evangelicalen leggen iets meer accent op de binnenwereld, de ziel en de eeuwigheid, terwijl oecumenischen voorrang gaven aan de buitenwereld, het lichaam en het hier-en-nu.¹⁰²

6.2 Leven, doen en spreken

Hoewel dit dualisme niet zo makkelijk te overwinnen is, en er dus ook altijd legitiem verschillende accenten in de kerk mogelijk zijn, wordt in ieder geval steeds duidelijker dat spreken en doen geïntegreerd zijn en de één niet aan de ander ondergeschikt gemaakt mag worden. Beide hebben een cruciale rol in de missie van de kerk. Daarnaast komt er steeds meer consensus dat er naast woorden en daden nóg een manier is om iets van Gods liefde te laten zien. Zo kom je tot leven vanuit liefde (koinonia), doen vanuit liefde

⁹⁸ Bosch, *Transforming Mission*, 383.

⁹⁹ Een korte studie van de theoloog Hendrikus Berkhof heeft op dit punt grote invloed uitgeoefend. Hendrikus Berkhof, *Christus en de machten* (Nijkerk: Callenbach, 1953).

¹⁰⁰ Hans van der Lee, *Verkondig het koninkrijk: Een bijbelse visie voor diaconaat onder armen in de Derde Wereld* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2001), 18-35.

¹⁰¹ Zie: G.J. Roest, *The Gospel in the Western Context*, 60-63, 188-191.

¹⁰² Hendrikus Berkhof sprak over 'verticalisten' en 'horizontalisten'. Flesseman-van Leer, E & Van Gennep, F.O. & Verdonk W.E. (red.), *Bruggen en bruggehoofden* (Nijkerk: G.F. Callenbach, 1981), 85-94.

(diakonia) en spreken vanuit liefde (kerygma).¹⁰³ Als Gods liefde geopenbaard in Jezus Christus de diepste identiteit is van de kerk dan toon je dat niet alleen aan je omgeving door te spreken en te doen maar ook door je manier van leven, door de vorming van je karakter en relaties.¹⁰⁴ Er is soms een tendens in de kerk om vooral aandacht te hebben voor het denken en doen, maar het belang van liefdevolle relaties en liefdevolle gemeenschappen blijven dan buiten beeld.¹⁰⁵ De visienota *Kerk 2025 - Waar een Woord is is een weg* benadrukt daarom ook het gezamenlijk leren leven vanuit liefde:

Bij de christelijke gemeenschap horen en samenkomen rond het Woord helpen je om oog te krijgen voor het goede leven. Dat geeft je een nieuwe kijk op jezelf, op je medemens en op deze wereld. Misschien gaat het gesprek in de plaatselijke gemeenschap over wat die nieuwe kijk is en wat die betekent voor je dagelijkse leven. Daarbij mag niet vergeten worden dat de kerk zelf ook een 'politiek lichaam' (De hartslag van het leven) is. Het is een gemeenschap die samenkomt rond Jezus, de Heer, en dat heeft consequenties voor de manier waarop je met elkaar omgaat.

106

¹⁰³ Deze driedeling komt van J.C. Hoekendijk en is breed overgenomen, ook door theologen die zijn radicale theologie niet delen. Soms spreekt men over eenheid, dienstbaarheid en getuigenis. Vgl. George Hunsberger, *The Story that Chooses Us*, 66-73. Natuurlijk is ook *leitourgeia* (God eren/aanbidding) een manier om Gods nieuwe wereld te representeren, en *kerygma* (verkondiging) kan worden aangevuld met *martyria* (getuigen) en *didache* (onderwijs). Zie: *The Mission of the Church: Report of the National Dialogue between the Roman Catholic Church and the Uniting Church in Australia (2002-2008)*,

file:///home/chronos/u-8fb67ad35bc921e327cc1b91a252fe046906dbbe/MyFiles/Downloads/Catholic_and_UCA_dialogue_report.pdf.

¹⁰⁴ Volgens Graham Tomlin zie je in het Nieuwe Testament een missionaire motivatie voor heiligmaking. Samen met anderen vanuit liefde leren leven doe je niet allereerst voor jezelf maar voor God en je omgeving. Hij verwijst naar Matteüs 5:16 en 1 Petrus 2:12: "Zo moet jullie licht schijnen voor de mensen, opdat ze jullie goede daden zien en eer bewijzen aan jullie Vader in de hemel"; "Leid te midden van de ongelovigen een goed leven, opdat zij die u nu voor misdadigers uitmaken, door uw goede daden tot inzicht komen en God eer bewijzen op de dag waarop hij komt rechtspreken." Graham Tomlin, *Geestelijk Fit: het belang van christelijke karaktervorming* (Amsterdam: Voorhoeve, 2018), 117-118.

¹⁰⁵ Al sinds de Griekse oudheid zijn 'relaties' ondergeschikt gemaakt aan 'substantie'. In de vroege kerk kwam er een grotere nadruk op 'relaties' via het Trinitaire denken, maar dat is in latere eeuwen weer ondergesneeuwd. Momenteel is er een heropleving van relationeel denken. Zie: F. LeRon Shults, *Reforming Theological Anthropology: After the Philosophical Turn to Relationality* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing, 2003).

¹⁰⁶ www.protestantsekerk.nl/ideeenbank/kerk-2025-waar-een-woord-is-is-een-weg, 11. Ook de kerkorde van de Protestantse Kerk verwijst naar deze drieslag als zij spreekt over de missionaire, diaconale en pastorale arbeid van de kerk (artikel X). www.protestantsekerk.nl/thema/kerkorde. Zie ook de wereldwijde aandacht voor het thema 'discipelschap' tijdens de wereldzendingconferentie van de Wereldraad van Kerken in 2018 (Arusha, Tanzania) die eindigde met een oproep tot 'omvormend discipelschap' (transforming discipleship). www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/mission-and-evangelism/the-arusha-call-to-discipleship. Voor een Nederlandse vertaling, zie: NZR Cahier 3, *Geroepen om leerling te zijn* (Driebergen: Nederlandse Zendingraad, 2018), 69-71.

De drieslag 'leven, doen, spreken' is een extra reden om niet langer over 'missionair-diaconaal' te spreken omdat het een cruciaal aspect achterwege laat. De drie manieren om iets van Gods liefde te laten zien zijn al zichtbaar in hoe Jezus zelf Gods nieuwe wereld representeerde:

- Leven vanuit liefde (*koinonia*): Jezus leefde onder de autoriteit van Zijn Vader en de 'wetten' van de nieuwe wereld en vormde een nieuwe gemeenschap. Hij trok dag en nacht met zijn volgelingen op, noemde hen zijn 'vrienden', en deelde zijn leven zodat ze zijn vreugde, verdriet en pijn van dichtbij konden meemaken.
- Doen vanuit liefde (*diakonia*): Hij was vanuit compassie bewogen met zijn medemens; hij had oog voor de lichamelijke, economische, sociale, politieke en geestelijke nood van mensen; hij gaf met kracht tekenen (genezingen, bevrijdingen) dat Gods nieuwe wereld nabij was.
- Spreken vanuit liefde (*kerygma*): Hij sprak over Gods doorbrekende nieuwe wereld en nodigde mensen uit om dit koninkrijk te ontvangen en er binnen te gaan.

In navolging van Jezus leert de kerk om ook vanuit liefde te leven, te doen en te spreken. Natuurlijk zal niet elke gemeenschap elk aspect even goed ontwikkeld hebben, maar tegelijkertijd voelen we wel aan dat je als kerk niet kan zeggen: 'wij zijn goed in spreken vanuit liefde, dus het leven en doen vanuit liefde laten we achterwege', of 'wij zijn echte doeners en vinden het minder belangrijk om het in ons karakter en relaties te tonen of erover te spreken'. Als het goed is groeit een christelijke gemeenschap in alle drie de dimensies.

6.3 Leven vanuit liefde

Leven, doen en spreken zijn alle drie belangrijk. Ze zijn ook innig met elkaar verbonden. Tegelijk is er vandaag de dag een urgentie om extra aandacht te geven aan *leven* vanuit liefde.

“Woorden en daden worden hol als ze niet voortkomen uit een leven van oprechte liefde.”

Woorden en daden worden hol als ze niet voortkomen uit een leven van oprechte liefde. Als een kerk vooral *spreekt* maar in haar gezamenlijk *leven* geen zelf-gevende liefde laat zien, dan verliest zij haar geloofwaardigheid (denk aan machtsmisbruik en seksschandalen). Zelfs goed *doen* voor anderen kan dan hol worden. Het is mogelijk om allerlei goede dingen te doen en te strijden voor gerechtigheid en het behoud van de schepping, maar tegelijkertijd verbitterd en gedesillusioneerd te raken over andere mensen en hen niet kunnen vergeven. Jezus was constant in conflict met de farizeeën omdat ze uiterlijk wel veel goede dingen deden voor anderen, maar het kwam niet uit een zuivere bron (zie bijvoorbeeld Matteüs 23:23-28).

Het valt op hoeveel aandacht er in de vroeg-christelijke beweging was voor het leren leven vanuit liefde: het leven als gemeenschap waar je ingewijd werd in de concrete navolging van Christus in het dagelijks leven. Vroege christenen waren ervan overtuigd dat het goede nieuws vooral belichaamd moest worden. Bisschop Cyprianus van Carthage schreef in het jaar 250: “We spreken niet over grote dingen maar leven ze.”¹⁰⁷ Ook Origenes legde grote nadruk op het feit dat christenen moesten leren om hun gewoonten te veranderen, hun verkeerde impulsen te bedwingen, seksuele reinheid te cultiveren, geweld en wraak af te leren, hebzucht en elke vorm van kwaad af te leggen.¹⁰⁸ Het ging om het daadwerkelijk uitleven van de Bergrede, een nieuwe levensstijl: “Zo moet jullie licht schijnen voor de mensen, opdat ze jullie goede daden zien en eer bewijzen aan jullie Vader in de hemel.” (Matteüs 5:16).

In dit ‘leven vanuit liefde’ ligt de diepere betekenis van het ‘kom naar ons’. In het missionaire werk wordt er regelmatig gesproken over het ‘kom naar ons’ en ‘ga naar hen’. Vaak bedoelt men bij het ‘kom naar ons’ dat we anderen uitnodigen om naar de kerkdienst te komen, of naar een programma buiten de kerk dat wij voor hen organiseren.¹⁰⁹ Maar de diepere betekenis is een andere. In de missionaire literatuur wordt vaak gesproken over een centripetale en centrifugale beweging.¹¹⁰ De eerste beweging is een aantrekkende beweging en de tweede is een verspreidende beweging. Bij die eerste beweging gaat het niet zozeer om de uitnodiging om naar een gebouw of programma te komen (hoewel daar natuurlijk niets mis mee is), maar om een groep mensen te zijn met een opvallende levenskwaliteit, waar anderen door aangetrokken worden.¹¹¹ Jesaja ziet dit ‘kom naar ons’ in een visioen gebeuren als alle volken naar Jeruzalem stromen (Jesaja 2:2-5; Deuteronomium 4:5-8). Maar als mensen (en alle volken) deze nieuwe levenskwaliteit moeten kunnen zien, dan is het nodig dat kleine groepen mensen verspreid worden (‘ga naar hen’). In Handelingen lezen we hoe de eerste christenen vooral bij elkaar bleven in Jeruzalem, misschien wel vanuit de verwachting dat anderen naar hen toe zouden komen, maar door het uitbreken van vervolging werden zij verspreid over Judea en Samaria (Handelingen 8:1; vgl. 1:8). Jezus lijkt dit ook in gedachten te hebben als hij zijn leerlingen het zout der aarde noemt (Matteüs 5:13). Zout moet verspreid worden en niet teveel samenklonteren, maar het moet wel zijn opvallende kwaliteit behouden, anders heeft het geen toegevoegde waarde. Dus we komen in beweging ter wille van anderen (een verspreidende beweging) en we doen dat vanuit een nieuwe levenskwaliteit (aantrekkende beweging), omdat we namens de liefdevolle God komen.

¹⁰⁷ Alan Kreider, *The Patient Ferment of the Early Church: The Improbable Rise of Christianity in the Roman Empire* (Grand Rapids: Baker Academic, 2016), 13.

¹⁰⁸ Kreider, *The Patient Ferment of the Early Church*, 124-125.

¹⁰⁹ Ook Henk de Roest gebruikt het op deze manier in: *Pionieren en lekepreken*, 7.

¹¹⁰ David Bosch, “Witness to the World”, in: Ralph Winter, Steven Hawthorne (eds.) *Perspectives on the World Christian Movement: A Reader*, third edition (Pasadena: William Carey Library, 1981/1999), 59-63.

¹¹¹ Voor een verdere uitwerking: Morna Hooker and Francis Young, *Holiness & Mission: Learning from the Early Church about Mission in the City* (London: SCM Press, 2010).

Ook in de kerk van vandaag de dag vindt een herontdekking plaats van het belang van 'omvormend discipelschap' en 'transformerende navolging' voor de missie van de kerk.¹¹² Het gaat om karakter-formatie en het aanleren van andere gewoonten, om intensief samenleven, zoals ook de opleving van monastieke vormen van kerk-zijn duidelijk maakt.¹¹³ Want alleen als christenen in een gemeenschap leren om te leven vanuit zelf-gevende liefde, zullen anderen zien dat ze leerlingen van Jezus zijn (zie ook Johannes 13:34-35). Ook de beweging van multi-etnische kerken wordt gevoed door de overtuiging dat alleen als een christelijke gemeenschap dit soort liefde laat zien, het soort liefdevolle eenheid waarin etnische (en economische) verschillen verzoend worden, dan pas voldoet ze aan Gods verlangen.¹¹⁴ Hier ligt een grote uitdaging voor de Protestantse Kerk in Nederland. Er zijn vele christenen uit de niet-Westerse wereld als migrant naar Nederland gekomen. In de afgelopen jaren is het aantal migrantenkerken het aantal gemeenten van de Protestantse Kerk ver gaan overtreffen. Precieze cijfers ontbreken maar er zijn al zo'n 2000-3000 migrantenkerken tegenover iets minder dan 1600 kerken van de Protestantse Kerk.¹¹⁵ Er is ook sprake van 'reversed mission' waarbij kerken uit de niet-Westerse wereld teams naar ons land sturen om ons te helpen in het missionaire werk.¹¹⁶ De uitdaging is om 'leven vanuit liefde' niet alleen te doen met autochtone Nederlanders maar met alle christenen in Nederland.

Als dit 'leven vanuit liefde' door de omgeving geproefd wordt, dan kan het hen iets van Gods nieuwe wereld laten zien. Twee dingen zijn daarbij belangrijk.

- Ten eerste dat christenen dit leven vanuit liefde **niet verstoppen** als ze op hun werk of in hun buurt met andere mensen zijn. Je moet zichtbaar worden, zegt Jezus (Matteüs 5:14-16).
- Ten tweede dat christenen **open en gastvrij zijn**, zodat anderen iets kunnen proeven van het gezamenlijke leven vanuit liefde.

Er is een groeiend besef in kerken van het belang een open en gastvrije gemeente te zijn. Soms wordt er breed uitgenodigd voor een koffieochtend of een maaltijd. Als mensen een beroep doen op de kerk op scharniermomenten van het leven (geboorte, trouw, rouw) houden kerken rekening met mensen die verder van de kerk afstaan. Op andere momenten worden er laagdrempelige vieringen

¹¹² Zie: *Geroepen om leerling te zijn* (NZR-cahiers, 2018). Vanuit evangelicaal perspectief, zie Mike Breen, "Why the Missional Movement will Fail", www.vergenetwork.org/2011/09/14/mike-breen-why-the-missional-movement-will-fail. Vanuit de Protestantse Kerk: Sake Stoppels, *Oefenruimte: gemeente en parochie als gemeenschap van leerlingen* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2013).

¹¹³ Graham Cray, Ian Mobsby, Aaron Kennedy (eds.), *New Monasticism as Fresh Expression of Church* (London: Canterbury Press, 2010), 1-11, 146-155.

¹¹⁴ Mark DeYmaz & Harry Li, *Leading a Healthy Multi-Ethnic Church* (Grand Rapids: Zondervan, 2010).

¹¹⁵ www.protestantsekerk.nl/over-ons. De schatting van het aantal migranten gemeenten komt van Esther van Schie, predikant-directeur van de stichting geloofsinburgering. www.geloofsinburgering.nl/

¹¹⁶ De organisatie 'connecting churches' probeert hier als brug te functioneren. www.connectingchurches.nl/

gehouden waarbij mensen iets kunnen proeven van de liturgie, liederen, en bijbelse taal. Zeker met Kerst. Sinds 2017 houden veel kerkgenootschappen een 'Kerkproeverij' waarbij anderen worden uitgenodigd om een kerkdienst mee te maken.¹¹⁷ Kliederkerken hebben 'gastvrijheid' als één van de vijf centrale waarden.¹¹⁸ Je zou ook kunnen denken aan initiatieven die anderen kennis laten maken met de cultuurschatten van de kerk, via concerten met kerkmuziek, tentoonstellingen, kerkenpaden, pelgrimages en dergelijke.

De uitdaging bij dit alles is wel om dit soort gastvrijheid slechts als een eerste stap te zien. Het is mooi als mensen iets kunnen meemaken van een kerkdienst of een andere activiteit. Maar dit soort gastvrijheid kan nog 'professioneel' vorm worden gegeven. Echter, "de kerk is niet een service-instituut waar professionals een publiek bedienen. De kerk, dat is de gemeenschap van de gelovigen..."¹¹⁹ Pas als mensen uit de gemeenschap hun hart openen en hun leven gaan delen, kunnen ze het 'leven vanuit liefde' proeven. Hier is dus een diepere vorm van gastvrijheid nodig, een tweede stap. Mogen anderen vrienden met je worden op Facebook? Nodig je hen uit op je verjaardag? Deel je persoonlijke dingen en laat je hen meekijken in hoe je je leven en vrije tijd vormgeeft? Mogen deze mensen bij je thuis aan tafel zitten? Mogen ze iets van je (gezins)leven en je worstelingen zien? De onderscheidende levenskwaliteit waar we eerder over spraken, die kwaliteit kunnen mensen vaak pas echt proeven als ze ook in je privé-domein mogen komen.

6.4 Doen vanuit liefde

De kerk is geroepen om de wereld te dienen. Sinds het Lausanne III congres in Kaapstad (2010) heeft ook de evangelicaal-reformatorische kant van de kerk deze holistische missie zonder reserve omarmd.¹²⁰ Leven, doen en spreken zijn alle drie manieren om in beweging te komen terwille van anderen, namens de Ander. Het dienen van de medemens (diaconaat) hoort niet alleen voluit bij het participeren in Gods missie, maar is ook geen plat activisme. Het wordt gedaan vanuit liefde tot mensen en vanuit de liefde tot God. Sommigen beleven diaconaat als het participeren in de beweging van de Geest van leven en daarom ook als een vorm van eredienst.¹²¹

Als 'doen vanuit liefde' een integraal onderdeel is van missionair-zijn, betekent dit voor lokale kerken allereerst dat het belangrijk is om vanuit compassie de blik naar buiten te richten en liefdevolle betrokkenheid te tonen door kleine daden van

¹¹⁷ www.protestantsekerk.nl/ideeenbank/kerkproeverij

¹¹⁸ www.protestantsekerk.nl/thema/kliederkerk/

¹¹⁹ Visienota van de Protestantse Kerk, *Kerk 2025 - Waar een Woord is, is een weg*, 13. www.protestantsekerk.nl/ideeenbank/kerk-2025-waar-een-woord-is-is-een-weg.

¹²⁰ Al Tizon, "Evangelism and Social Responsibility: The Making of a Transformational Vision," in: Margunn Serigstad Dahle, Lars Dahle, Knud Jørgensen (eds.), *The Lausanne Movement: A Range of Perspectives*, Regnum Edinburgh Centenary Series, vol. 22 (Oxford: Regnum Books International, 2014), 170-181,

¹²¹ Voor de geestelijke dimensie van diaconaat, zie: Henk Meeuws, *Diaconie: Van grondslagenonderzoek tot een pleidooi voor een diaconale mystagogie* (Gorinchem: Narratio, 2011).

vriendelijkheid en dienstbaarheid. Er zijn in de buurt of omgeving veel concrete noden waar christenen een helpende hand kunnen geven. Bijvoorbeeld:

- financieel-economische noden (werkloosheid, schulden, uithuisplaatsingen)
- spiritueel-morele noden (opvoeding, vergeving, levensvragen)
- sociale noden (sociale of existentiële eenzaamheid, huwelijksproblematiek, gebroken gezinnen, gezins spanningen, kindermishandeling, onderdrukking)
- emotionele noden (verlies, depressie, suïcide, wraak, stress en angst, ouderdomsproblemen)
- cognitieve noden (laaggeletterdheid, sociale vaardigheden, huishoud vaardigheden, administratieve vaardigheden, juridische bijstand)
- fysieke noden (eten en drinken, onderdak, kleding, gezondheidszorg).¹²²

Kerken reageren op deze noden, bijvoorbeeld via een inloopsprekuur, bezoekwerk, schuldhulpverlening, voedselbanken, vrijwilligerswerk voor de Stichting Present, oude wijken-pastoraat, maaltijdprojecten, ondersteuning van baanlozen, taallessen voor migranten, kinderwerk, begeleiding van jongeren, etc.

Maar het 'doen' vanuit liefde hoeft niet beperkt te blijven tot dingen die in de vrije tijd gedaan worden. Een nieuwe beweging is 'Business as Mission' waarin via ondernemerschap wegen gezocht worden om de omgeving te zegenen en te transformeren.¹²³ In al deze voorbeelden staat dienstbaarheid aan mensen en de omgeving centraal. Door deze dienstbaarheid geven we niet alleen, maar we ontvangen ook. God zegent ons via de ander. Dienstbaarheid en compassie zijn genademiddelen waardoor we zelf iets van God ontvangen.¹²⁴

Voor lokale kerken betekent dit ook dat hun roeping om vanuit liefde te doen niet beperkt blijft tot het reageren op menselijke nood. De Anglicaanse kerk kent de *Five Marks of Mission*, vijf kenmerken voor holistisch missionair werk.¹²⁵ We zetten deze kort op een rij:

1. Het goede nieuws van het Koninkrijk verkondigen
2. Nieuwe gelovigen onderwijzen, dopen, steunen
3. Het reageren op menselijke nood door liefdevolle dienstbaarheid
4. Het veranderen van onrechtvaardige structuren in de samenleving, het bestrijden van elk soort geweld en het najagen van vrede en verzoening

¹²² Zie bijvoorbeeld: <https://www.protestantsekerk.nl/kerk-in-de-buurt>.

¹²³ Zie: Gea Gort, Mats Tunehag, Monique Fahner, *BAM! Business as Mission: Een wake-up call voor kerk, werk en samenleving* (Rotterdam: Urban Mission, 2015). Zie ook het HeartEdge netwerk (gestart door Sam Wells vanuit St Martin-in-the-Field) die hun missie focussen op 'commerce, culture, compassion, and congregation'. <https://heartedge.org/>.

¹²⁴ Joerg Rieger, *Grace under Pressure: Negotiating the Heart of the Methodist Traditions* (Nashville: The General Board of Higher Education and Ministry of the United Methodist Church, 2011).

¹²⁵ www.anglicancommunion.org/mission/marks-of-mission.aspx.

5. De integriteit van de schepping handhaven en al het leven op aarde ondersteunen en vernieuwen.

De eerste is gerelateerd aan 'spreken vanuit liefde', de tweede aan 'leven vanuit liefde' en de overige drie benadrukken verschillende aspecten van 'doen vanuit liefde'. Als de roeping zo breed is en de nood zo hoog, hoe voorkomen we dan dat we vanuit idealisme activistisch worden, en na verloop van tijd uitgeput?

“Het is cruciaal je te realiseren dat christenen niet geroepen zijn om de wereld te verbeteren, maar om Gods nieuwe wereld te representeren. Dat is een andere roeping.”

- Allereerst door de boodschap van het kruis toe te passen op ons idealisme. Het idee dat we als mensen de wereld kunnen redden door iedereen aan te sporen wat aardiger te zijn en wat meer goed te doen, is een illusie. Net zoals alcohol verslaafden eerst moeten leren toegeven dat ze zelf machteloos zijn om zichzelf geestelijk gezond te maken en zich pas dan kunnen overgeven aan een Hogere Macht, zo zullen christenen eerst moeten leren aanvaarden dat ze zelf de wereld niet diepgaand kunnen verbeteren.¹²⁶
- Ten tweede door te hopen op Gods nieuwe wereld die als geschenk (vanuit de opstanding) naar ons toe komt. Het is cruciaal je te realiseren dat christenen niet geroepen zijn om de wereld te verbeteren, maar om Gods nieuwe wereld te representeren. Dat is een andere roeping. Zij hoeven zich niet verantwoordelijk te voelen voor alle nood in de wereld (geen messias-complex). Vanuit hoop op een nieuwe wereld kunnen ze op een creatieve manier tekenen oprichten die mensen prikkelen en doen verlangen naar iets nieuws.¹²⁷

6.5 Spreken vanuit liefde

Het is hoopvol dat de Lausanne beweging sociale betrokkenheid heeft omarmd. Het is ook hoopvol dat de Wereldraad van Kerken het belang van evangelisatie onderstreept in haar recente rapport 'Samen voor het leven' (2013). Daarin wordt met instemming Lausanne III (Kaapstad, 2010) geciteerd: "Evangelisatie is het uitstorten van harten die vol zijn van de liefde van God voor wie hem nog niet

¹²⁶ <https://aa-nederland.nl/de-twaalf-stappen/>

¹²⁷ Graham Tomlin, *Een kerk die prikkelt: uitdaging om provocerend gemeente te zijn* (Kampen: Kok Voorhoeve, 2008). Veranderingen in de wereld beginnen als een groep mensen vanuit andere waarden begint te leven en een levensstijl ontwikkelt die conflicteert met bestaande sociale normen. Zie: Tear Fund, *The Restorative Economy: Completing our Unfinished Millennium Jubilee*, 19. www.tearfund.org/~media/Files/Main_Site/Campaigning/OrdinaryHeroes/Restorative_Economy_Full_Report.pdf.

kennen.”¹²⁸ De Wereldraad benadrukt dat evangelisatie een beweging vanuit liefde is:

“Evangelisatie betekent dat we ons geloof en onze overtuiging met anderen delen en hen uitnodigen tot discipelschap, of ze nu wel of niet tot een andere religieuze traditie behoren. Dat delen moet gebeuren in vertrouwen en in nederigheid, als een uitdrukking van de liefde voor de wereld die wij belijden. Als wij zeggen God en onze medemens lief te hebben maar wij delen het goede nieuws niet met hen op een urgente en consistente manier, dan misleiden wij onszelf wat betreft de integriteit van onze liefde voor God en de mensen. We kunnen onze medemens geen grotere gift geven dan hen te laten delen en in te leiden in de liefde, vergeving en genade van God in Christus.”¹²⁹

Evangelisatie is dus een urgente uitnodiging aan anderen om met ons in ‘de ademhaling van liefde’ te stappen (in- en uitademen), om met ons te leren leven vanuit de ‘wetten’ van Gods nieuwe wereld. Het is ook een nederige uitnodiging om het hart van Gods nieuwe wereld te leren kennen: Jezus Christus, en om van hem een nieuwe manier van leven te leren. Het is, zoals de missioloog Bert Hoedemaker al zei, niet zozeer een beweging om Christus bij anderen te brengen maar om met anderen tot Christus te gaan.¹³⁰

“Evangelisatie is een uitnodiging aan anderen om met ons in de ‘ademhaling van liefde’ te stappen, om met ons te leren leven vanuit de ‘wetten’ van Gods nieuwe wereld.”

Hoe kan de kerk vandaag de dag ‘spreken vanuit liefde’? Het schrikbeeld van de zeepkist blijft veel christenen parten spelen en verhindert hen om open na te denken over nieuwe vormen van evangelisatie. Toch zijn er al veel nieuwe vormen en trends zichtbaar.¹³¹ Het is goed om allereerst deze vormen hier te benoemen, zodat er een bredere opvatting van evangelisatie kan ontstaan (6.5.1-6.5.5). Daarna staan we nog kort stil bij de inhoud van evangelisatie (6.5.6).

6.5.1 Uitnodigen om kennis te maken met het christelijk geloof en de Bijbel

Vroeger was er veel meer straatevangelisatie gaande dan nu. In de postmoderne en post-Christendom context blijkt deze methode niet zo vruchtbaar. Wat tegenwoordig veel voorkomt, is dat kerken mensen uitnodigen om kennis te

¹²⁸ *Samen voor het leven: zending en evangelisatie in een veranderende wereld*, 56 (par. 81). <https://www.raadvankerken.nl/fman/4887.pdf>

¹²⁹ *Idem*, paragraaf 83.

¹³⁰ Bert Hoedemaker, *Met anderen tot Christus: Zending in een postmissionair tijdperk* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2000).

¹³¹ Zie ook: Francis Brienen, “Trends and Developments in Evangelism: An Overview,” in: Noort, Avtzi and Paas (eds.), *Sharing Good News: Handbook on Evangelism in Europe* (Geneva: WCC Publications, 2017), 133-154.

maken met het geloof via een introductiecursus. Bekend in dit verband is de Alpha-cursus. In sommige kerken kunnen mensen vervolgens doorstromen. In de vroege kerk hadden ze daar hele trajecten voor.¹³² Ook nu wordt dit in kerken herontdekt: mensen die een introductiecursus hebben gevolgd kunnen daarna naar andere kringen of ze krijgen een mentor toegewezen.¹³³ In dit soort kringen wordt de inhoud van het goede nieuws meer systematisch besproken.

Denk bij het kennismaken met het christelijk geloof ook aan Bijbelklassen, lekenpreken, spirituele cafés met Bijbelteksten, musicals, stilleretraites waarin deelnemers kunnen mediteren op teksten uit de Bijbel en een gesprek kunnen hebben met een geestelijk begeleider, en de jaarlijkse Passion die rond Pasen door de EO wordt georganiseerd. Ook kliederkerken bieden een vorm van kerk-zijn waarin jong en oud samen op een creatieve manier de betekenis van Bijbelverhalen kunnen ontdekken.

6.5.2 Getuigenis na daden van liefde

Het eerder genoemde woord missionair-diaconaal wijst erop dat voor veel mensen evangelisatie prima is als het verbonden wordt met diaconale activiteiten. Door actief te dienen kan er een vraag naar de achterliggende motivatie ontstaan, naar de bezieling van waaruit je werkt. Het is dan niet nodig om een hele presentatie van het evangelie te geven, maar mensen kunnen eenvoudig iets zeggen over hun geloof. Maar het kan ook verder gaan. Als een gesprek in een open atmosfeer plaatsvindt, waarbij er wederzijds interesse is in het leren kennen van elkaar, kun je in simpele bewoordingen iets delen over je ervaring op de weg van Jezus en je vertrouwen op God.¹³⁴

6.5.3 Pionieren

De nieuwe beweging van pionieren laat allerlei nieuwe vormen van kerken zien. Christenen worden uitgezonden vanuit een bestaande kerk om elders niet alleen mensen te dienen, maar om vanuit die nieuwe context ook nieuwe vormen van discipelschap en kerk-zijn te ontdekken.¹³⁵ Er zijn heel diverse pioniersplekken: sommigen starten met een leefgemeenschap, een monastieke plek, diaconale inzet in de buurt, een interculturele doelgroep, mensen vanuit de nieuwe

¹³² Robert E. Webber, *Ancient-Future Evangelism: Making Your Church a Faith-Forming Community* (Grand Rapids: Baker Books, 2003); Stefan Paas, *De werkers van het laatste uur: de inwijding van nieuwkomers in het christelijk geloof en in de christelijke gemeente* (Zoetermeer: Boekencentrum 2003), 187-226.

¹³³ Een recent voorbeeld van een introductiecursus plus een vervolg voor postmoderne hoogopgeleide mensen is: Gert-Jan Roest, *Hoopvol leven: Ontdek de weg die Jezus wijst* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2019), en *Open leven: Ervaar de weg die Jezus wijst* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2019).

¹³⁴ In de post-Christendom cultuur wordt het vertellen over je eigen ervaring ('getuigenis') weer belangrijk, zie: Bryan Stone, *Evangelism after Christendom: The Theology and Practice of Christian Witness* (Grand Rapids: Brazos Press, 2007). Zie ook: Steve Sjogren, *Conspiracy of Kindness: A Unique Approach to Sharing the Love of Jesus* (Bloomington: Bethany House Publishers, 1993/2003).

¹³⁵ Michael Moynagh beschrijft deze 'fresh expressions of church' als 'missional, contextual, formational, and ecclesial'. Zie: Michael Moynagh, *Church for Every Context*, xiv.

spiritualiteit, of er worden Evensongs naar anglicaans voorbeeld gehouden.¹³⁶ Hoewel deze pioniersbeweging groeiende is, is zij ook nog jong. Maar het is te verwachten dat hier nieuwe contextuele vormen van 'spreken vanuit liefde', 'doen vanuit liefde' en 'leven vanuit liefde' gevonden worden.

Daarbij is het wel van belang om alert te blijven op connotaties van een 'pionier' als onafhankelijke en krachtige man die nieuwe gebieden inneemt. Dit zou niet alleen vrouwen en mensen met een handicap benadelen, maar ook de kwetsbare kant van liefde ondergeschikt maken aan een nieuwe veroveringsdrang.¹³⁷

6.5.4 Gemeenschappelijke thema's

Er zijn ook vormen van 'spreken vanuit liefde' die niet direct gericht zijn op het communiceren van de specifiek christelijke boodschap, maar die wel bedoeld zijn om mensen te bemoedigen en op te bouwen. Als een kerk het snijvlak met de omgeving opzoekt blijken er vaak thema's te zijn waar een grotere groep mensen interesse voor heeft. Zo zijn er bijvoorbeeld de *Marriage-course* of verschillende opvoedcursussen, die weliswaar een christelijke achtergrond hebben, maar die niet evangeliserend bedoeld zijn. Een kerk die met studenten werkt biedt een cursus aan over rust, richting, en ruimte en een cursus over relaties. De wijsheid van de christelijke traditie wordt toegepast op concrete thema's die spelen. Of er wordt een debatavond georganiseerd over een thema zoals 'hoe word ik gelukkig' of 'hoe vind ik meer vervulling in mijn werk'. Sommige kerken zoeken bewust de publieke ruimte op. Bijvoorbeeld voor interreligieuze dialoog of voor debat en een bijdrage aan de publieke opinie, bijvoorbeeld ten aanzien van vragen sociaal-maatschappelijke en ethische aard die spelen in de eigen omgeving.

6.5.5 Andere vormen

Spreken vanuit liefde kan nog breder opgevat worden. Walter Hollenweger zei over de charismatische kerken dat hun communicatiemiddelen bestaan uit "verhalen in plaats van statements, getuigenissen in plaats van discussies, dans in plaats van definitives, banketten in plaats van concepten, liederen in plaats van systematiek en *healing* in plaats van hermeneutiek."¹³⁸ Dit inzicht moedigt aan om spreken breed op te vatten in de zin van 'communiceren'. Bijvoorbeeld via kunst. Kunst kan gebruikt worden om iets van Gods nieuwe wereld te communiceren. Ook profetische actie is een vorm van doen die luid en duidelijk communiceert.¹³⁹

¹³⁶ www.lerenpionieren.nl/maps

¹³⁷ Eleonora Hof, *Reimagining Mission in the Postcolonial Condition: A Theology of Vulnerability and Vocation at the Margins*, 22-25.
http://theoluniv.ub.rug.nl/70/1/Hof_ED_Reimagining%20mission%20postcolonial%20condition_2016.pdf

¹³⁸ Geciteerd in: Mechteld Jansen, *God op de grens*, 37.

¹³⁹ Voor kunst en actie, zie bijvoorbeeld: <https://popupkerk.nl>. Zie ook: Shane Claiborne, *Hoe Jezus de wereld op zijn kop zet (en mijn leven ook)* (Voorburg: Nederlandse Sportboeken Club, 2009).

6.5.6 De inhoud van evangelisatie

Rond de inhoud van evangelisatie lopen de meningen soms sterk uiteen. Eerder in dit artikel is al melding gemaakt van de verschillen tussen het evangelie van het koninkrijk dat Jezus predikte en het evangelie van Jezus' kruisdood en opstanding dat de apostelen predikte. Bij het evangelie van het koninkrijk komen de brede contouren van Gods heil in beeld: het omvat niet alleen personen maar ook de sociaal-economisch-politieke aspecten van de samenleving en de culturele eigenheid van verschillende volken. Bij het evangelie van Jezus' kruisdood en opstanding komt het persoonlijke en dynamische centrum van dit koninkrijk meer in beeld, God zelf in zijn Zoon Jezus Christus, en het toont de diepte van Gods liefde die bereid was door dood en opstanding te gaan om vernieuwing in de wereld te brengen. Het evangelie van Jezus' kruisdood en opstanding is volgens de wereldwijde kerk niet optioneel.¹⁴⁰ Alle kerkgenootschappen - Protestants (waaronder lutheraans, reformatorisch, evangelisch, pinkstergemeenten), Rooms-katholiek, Oosters-orthodox, Koptisch, Assyrisch-orthodox, etc. - belijden dit evangelie.¹⁴¹ Maar het evangelie over Gods nieuwe wereld (het koninkrijk) is ook niet optioneel. Het was de centrale boodschap van Jezus zelf en als deze boodschap op de achtergrond verdwijnt begint Gods heil te versmallen zodat soms alleen individuele redding overblijft.

Maar binnen deze brede contouren blijven er significante verschillen in het verstaan van heil. Sommigen denken dat Gods heil exclusief verbonden is met persoonlijk geloof in Jezus Christus. Anderen denken meer inclusief: Gods heil is door Jezus Christus gekomen en de hele wereld participeert hierin, inclusief zij die Jezus Christus niet bewust erkennen als de bron van dit heil. Een derde groep ziet elke vorm van immanente bevrijding als een vorm van heil.¹⁴² De verschillen tussen deze posities zullen hier verder niet uitgewerkt worden. Wel is het belangrijk dat in een theologisch divers kerkverband voorstanders van de verschillende posities respectvol met elkaar in gesprek blijven en elkaar aanmoedigen om het verstaan van heil te blijven relateren aan zowel het evangelie van het koninkrijk als het evangelie van Jezus' kruisdood en opstanding.¹⁴³

¹⁴⁰ Er is veel discussie over de vraag of de opstanding als een historische of mythische gebeurtenis verstaan moet worden. Maar ook als men concludeert dat het christelijk geloof een mythische kern heeft, blijft deze kern van de kruisdood en opstanding van Jezus datgene wat in het midden van de gemeenschap via rituelen en symbolen gevierd wordt. Vergelijk: Arne Jonges, *Angst voor de mythe* (Kampen: Van Warven, 2018), 49.

¹⁴¹ Ted A. Campbell, *The Gospel in Christian Traditions* (Oxford: University Press, 2009). De theoloog Hans Küng heeft eens gezegd dat de persoon van Jezus Christus het enige is dat de christelijke traditie in al zijn verscheidenheid bij elkaar houdt. Hans Küng, *Das Christentum: die religiöse Situation der Zeit* (München: Piper Verlag, 1994), 45-52.

¹⁴² Nynke Dijkstra-Algra & Sake Stoppels, *Back to Basics: zeven cruciale vragen rond missionair kerk-zijn* (Utrecht: Boekencentrum, 2017), 13-39.

¹⁴³ In het algemeen kan je zeggen dat voorstanders van een exclusieve visie op het heil meer nadruk hebben gelegd op het evangelie van Jezus' kruisdood en opstanding en minder op het evangelie van het koninkrijk (de charismatische- en Pinksterbeweging zijn hierop een uitzondering). Voorstanders van heil als immanente bevrijding hebben over het algemeen meer nadruk gelegd op het evangelie van het koninkrijk en minder op het evangelie van Jezus' kruisdood en opstanding.

7. Uitnodiging tot een avontuur

In dit artikel is benadrukt dat de kerk een missionaire kerk is (missionair-zijn zit in haar DNA), dat zij in overeenstemming met haar diepste identiteit leeft als ze in beweging komt vanuit liefde. Het is Gods liefde die de kerk in beweging brengt. En Gods liefde is genadige liefde. Onverdiende liefde. Liefde die geduldig is en vol goedheid. Liefde die niet grof is en zelfzuchtig. Liefde die zich niet boos laat maken en die het kwade niet aanrekent. Liefde die zich niet verheugt over het onrecht maar vreugde vindt in de waarheid. Liefde die alles verdraagt, alles gelooft, alles hoopt, en in alles volhardt (1 Korintiërs 13:4-7).

Deze genadige liefde heeft God niet alleen voor de wereld, maar ook voor de kerk. De herontdekking van deze genadige liefde als fundament voor de kerk vormde de grondtoon van de Reformatie en het begin van de protestantse kerken. Die grondtoon van genade is ook cruciaal als we in een diverse kerk over missie en missionair-zijn spreken. Ieder heeft de genadige liefde van God nodig om goed te kunnen omgaan met hen die heel anders over missionair-zijn denken, die heel anders over heil, redding en over Jezus denken. De basis van de kerk is niet een totaal correcte theologie, maar de genade van God waarover in de Bijbel gesproken wordt.¹⁴⁴ De kerk leeft op de juiste wijze als ze vertrouwt op Gods genadige liefde (ze is gerechtvaardigd door het geloof). De kerk is gebouwd op het fundament van Jezus Christus die op een volmaakte manier het DNA van aanbidding, gemeenschap en missie tot uitdrukking bracht.

“Die grondtoon van genade is cruciaal als er in een diverse kerk over missionair-zijn wordt gesproken.”

Deze basis in genade heeft ook consequenties voor hoe we met de overtuiging omgaan dat missie tot het DNA van de kerk behoort. We mogen ‘missionaire bevlogenheid’ niet als een nieuwe wet over de kerk leggen. Dat wil echter niet zeggen dat er niets op het spel staat. Omdat de missie van liefde karakteristiek is voor Gods eigen hart, is het ontbreken van een missionaire gerichtheid in de kerk of in het persoonlijk leven een serieus signaal dat er iets mis is. Het gaat hierbij niet om het ontbreken van een missie-programma, en zelfs niet om het ontbreken van het woord ‘missie’ of ‘missionair’ op de website of in het beleidsplan, maar wel om de liefdevolle betrokkenheid op de omgeving. Als deze ontbreekt is er een goede reden voor zorg en zelfonderzoek.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Voor het luisteren naar elkaar rond de Bijbel, zie: Maarten Wisse, *De Bijbel in het midden: Het geloofsgesprek te midden van verschillen* (Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2019).

¹⁴⁵ Ook in het bedrijfsleven is er reden tot zorg en zelfonderzoek als een bedrijf niet meer open is naar haar omgeving. In onze snel veranderende wereld overleven slechts die bedrijven die adequaat op de omgeving reageren door te leren en zich aan te passen. Dave Gray, *The Connected Company* (Sebastopol: O'Reilly Media, 2012), 78-86.

De urgentie om betrokken te raken op Gods missie betreft niet alleen de geestelijke gezondheid van de kerk, maar ook die van de omringende wereld. Voorvechters van gerechtigheid in de wereld hebben dit aspect van missionair werk vaak geduid als een gevecht tegen destructieve krachten. Er staat werkelijk wat op het spel.¹⁴⁶ Het evangelicaal-reformatorische deel van de kerk heeft benadrukt dat er op individueel niveau ook zo'n gevecht plaatsvindt en er werkelijk wat op het spel staat. Mensen kunnen gevangen zitten in schaamte, machteloosheid en eenzaamheid, en ook het eeuwige leven na de dood geeft urgentie aan de missionaire roeping van de kerk om de liefde van Christus in deze wereld te belichamen.

Niettemin, we mogen een missionaire visie nooit als zweep hanteren, alsof het een ideaal is die we met een beetje inspanning kunnen bereiken. Elke lokale kerk, elk kerkgenootschap, elke gelovige zal - als ze diep in de spiegel kijken - ontdekken dat hun aanbedding, hun missie en hun gemeenschap gebrekkig zijn. Als ideaal kan missie inspireren, maar ook verlammen. Leven vanuit genade betekent dat we beginnen met het vertrouwen dat Jezus zelf (door zijn Geest) ons wil inspireren tot missie en ons laten zien hoe we in beweging kunnen komen.

We kunnen anderen wel inspireren door een voorbeeld te zijn. De kloosters zijn een mooi voorbeeld geweest van inspiratie zonder dwang. De monniken waren op een intensieve manier toegewijd aan de navolging van Christus, maar ze veroordeelden anderen niet die op een minder intensieve manier hun christelijke leven leiden. We kunnen dus, naast onderwijs en gebed, mensen het beste inspireren met praktische en inspirerende voorbeelden.

“Missionair-zijn is een uitnodiging tot een avontuur van genade. Wie wil er missionair zijn?”

Missionair-zijn is een uitnodiging tot een avontuur van genade. Hoe reageer je op die uitnodiging? Wie wil er missionair zijn? Wil jij missionair zijn? Als je praat met mensen die de praktijk van het missionaire werk goed kennen, dan hoor je ook niet alleen maar verwarring. Ze zullen de missie van de kerk niet zo uitgebreid omschrijven als in dit artikel, maar ze ervaren de adem en beweging van liefde.

- Ze vertellen dat ze in deze beweging iets proeven van vreugde, goedheid, vrijheid, vrede, dankbaarheid, liefde voor anderen en bemoedigende hoop. Ze ervaren het als bevrijdend, een leven in overvloed.
- Ze vertellen over groei in hun geloof. De verwondering neemt toe, omdat ze meer zien van de grootheid van God. Ze komen bewuster in het leven

¹⁴⁶ Zie de trilogie van Walter Wink, *Naming the Powers: The Language of Power in the New Testament* (Minneapolis: Fortress Press, 1984); Walter Wink, *Unmasking the Powers: The Invisible Forces that Determine Human Existence* (Minneapolis: Fortress Press, 1986); Walter Wink, *Engaging the Powers: Discernment and Resistance in a World of Domination* (Minneapolis: Fortress Press, 1992).

te staan, durven met anderen te delen hoe ze zelf in het leven staan en leren om opener te spreken over Jezus en het goede nieuws.

- Ze krijgen een nieuwe waardering voor de christelijke gemeenschap. In deze gemeenschap ontdekken ze dat je niet eenzaam hoeft te zijn. Ze ervaren een diepere verbinding met elkaar en merken dat ze in deze gemeenschap ten positieve veranderen. Niet dat ze denken dat ze perfect worden, integendeel. Ze ontdekken juist dat ze dankzij Jezus niet perfect hoeven te zijn en mogen ze leren leven met imperfecties en fouten.
- Door mensen te dienen, ontdekken ze een diepere liefde en vreugde. Ze ontdekken in de missie één van de belangrijkste bestaansredenen voor de kerk en ze komen zelf tot hun bestemming en vinden het goede leven.

Kortom, missionair-zijn is je laten meenemen door de vernieuwende beweging van liefde die je uit je *comfortzone* brengt, een liefde die vraagt dat de Ander je aanstuurt en je aanmoedigt om kwetsbaar te zijn en je leert omdenken. Welkom in dit uitdagende avontuur, welkom in de kerk!

Verwerkingsvragen

In dit artikel is heel wat aan de orde gekomen. Onderstaande verwerkingsvragen kunnen je helpen om de inhoud van het artikel te laten 'landen' in hoe je denkt en handelt rond missionair werk.

1. Welke vraag, verwarring of allergie rond missionair-zijn herken jij het meest in je eigen leven of in je omgeving? Zie hoofdstuk 2. In hoeverre helpt dit artikel je om hier anders mee om te kunnen gaan?
2. Wat is voor jou het belangrijkste inzicht of inspiratiepunt uit dit artikel? En stel je voor dat dit inzicht of inspiratiepunt je leven diepgaand zouden beïnvloeden, wat zou dit dan in de praktijk voor jou kunnen betekenen?
3. Wat is je belangrijkste vraag (of verwarring) na het lezen van dit artikel? Is er iets dat je zou kunnen doen om daar verder mee te komen?
4. Waar ligt voor jou de grootste uitdaging om de missionaire beweging meer ruimte te geven in je leven? Is dat het leven vanuit liefde, doen vanuit liefde, spreken vanuit liefde, of nog iets anders?
5. Als je denkt aan je plaatselijke kerk, waar zie jij 'leven vanuit liefde' concreet zichtbaar worden? Waar ligt de grootste uitdaging?
6. Heb jij wel eens oordeel ervaren van medegelovigen die heel andere overtuigingen hadden dan jij? Heb jij ook wel eens genade ervaren van medegelovigen die heel andere overtuigingen hadden? Vertel eens over die verschillende ervaringen? Wat zou jou helpen om meer vanuit genade te reageren terwijl je de diepe meningsverschillen niet bagatelliseert?
7. Is er iets wat jij door het lezen of bestuderen van dit artikel ontvangen hebt dat je aan anderen zou kunnen doorgeven? Hoe zou je dat praktisch kunnen doen?

Literatuur

- Althuis, Wim & Brongers, Joop. "Diaconaat in de evangelisch-charismatische traditie: Soup, soul, salvation." In: Crijns, Hub e.a. (red.). *Diaconie in Beweging: Handboek diaconiewetenschap*. Kampen, Kok, 2011.
- Berkhof, Hendrikus. *Christelijke Geloof*, 8e druk. Kampen, Uitgeverij Kok, 2002.
- Berkhof, Hendrikus. *Christus en de machten*. Nijkerk, Callenbach, 1953.
- Bevans, Stephen B & Schroeder, Roger P. *Constants in Context: A Theology of Mission for Today*. New York, Orbis Books, 2005.
- Bevans, Stephen B. *Models of Contextual Theology, revised and expanded edition*. Maryknoll, Orbis Books, 1992/2002.
- Bock, Darrell L. "The Kingdom of God in New Testament Theology: The Battle, The Christ, The Spirit-Bearer, and Returning Son of Man."
<https://bible.org/article/kingdom-god-new-testament-theology-battle-christ-spirit-bearer-and-returning-son-man>.
- Breen, Mike. "Why the Missional Movement will Fail."
www.vergenetwork.org/2011/09/14/mike-breen-why-the-missional-movement-will-fail.
- Bosch, David. "Witness to the World." In: Winter, Ralph & Hawthorne, Steven (eds.). *Perspectives on the World Christian Movement: A Reader*, third edition. Pasadena, William Carey Library, 1981/1999.
- Bosch, David. *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission*. Maryknoll, Orbis Books, 1991.
- Bria, Ion. "The Liturgy after the Liturgy." In: Vassiliadis, Petros (red.). *Orthodox Perspectives on Mission*. Oxford, Regnum Books International, 2013.
- Brienen, Francis. "Trends and Developments in Evangelism: An Overview." In: Noort, Avtzi and Paas (eds.). *Sharing Good News: Handbook on Evangelism in Europe*. Geneva, WCC Publications, 2017.
- Brouwer, Marieke. Talen naar God.
www.titusbrandsmainstituut.nl/nl/wp-content/uploads/2014/12/Presentatie-Marieke-Brouwer.pdf.
- Campbell, Ted A. *The Gospel in Christian Traditions*. Oxford, University Press, 2009.
- Cape Town commitment van de Lausanne beweging.
www.lausanne.org/content/ctc/ctcommitment#capetown.
- Claiborne, Shane. *Hoe Jezus de wereld op zijn kop zet (en mijn leven ook)*. Voorburg, Nederlandse Sportboeken Club, 2009.
- Cray, Graham & Mobsby, Ian & Kennedy, Aaron (eds.). *New Monasticism as Fresh Expression of Church*. London, Canterbury Press, 2010.
- DeYmaz, Mark & Li, Harry. *Leading a Healthy Multi-Ethnic Church*. Grand Rapids, Zondervan, 2010.

Dijkstra-Algra, Nynke & Stoppels, Sake. *Back to Basics: zeven cruciale vragen rond missionair kerk-zijn*. Utrecht, Boekencentrum, 2017.

Droogers, André. *Het gedwongen huwelijk tussen Vrouwe Religie en Heer Macht*. <https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/2168322/afscheidscollege+a+droogers+pdf.pdf>.

Dumitrescu, Cristian. *Cosmic Conflict as a Hermeneutical Framework for Mission Theology in the Old Testament*. Andrews University Digital Library of Dissertations and Theses, 2010. <http://digitalcommons.andrews.edu/dissertations/42>.

Engelsviken, Tormod. "Missio Dei: the Understanding and Misunderstanding of a Theological Concept in European Churches and Missiology." *International Review of Mission*, 92, no. 367, 2003.

Flesseman-van Leer, E & Van Gennep, F.O. & Verdonk W.E. (red.), *Bruggen en bruggenhoofden*. Nijkerk, G.F. Callenbach, 1981.

Gort, Gea & Tunehag, Mats & Fahner, Monique. *BAM! Business as Mission: Een wake-up call voor kerk, werk en samenleving*. Rotterdam, Urban Mission, 2015.

Gort, Jerald D. "De vis en het water: enkele inleidende notities inzake contextualiteit." In: Burg, Cors van der & Gort, Jerry & Kranenborg, Reender & Minnema, Lourens & Vroom, Henk (red.). *Veelkleurig christendom: contextualisatie in Noord, Zuid, Oost en West*. Zoetermeer, Meinema, 2003.

Gray, Dave. *The Connected Company*. Sebastopol, O'Reilly Media, 2012.

Gunton, Colin E. *Enlightenment and Alienation: An Essay towards a Trinitarian Theology*. London, Marshall Pickering, 1985.

Gunton, Colin E. *The Promise of Trinitarian Theology*, second edition. London, T&T Clark, 1997.

HeartEdge netwerk. <https://heartedge.org/>.

Hendriks, Jan. *Goede Wijn: Waarderende Gemeenteopbouw*. Utrecht, Kok, 2013.

Hettema, Theo L. *De missionaire gemeente: blijvend binnenste buiten? Een vergelijking tussen Hoekendijk en de Emerging Churches*. <http://home.kpn.nl/tlhettema/pdf/HoekendijkEM.pdf>.

Hoedemaker, Bert. *Met anderen tot Christus: Zending in een postmissionair tijdperk*. Zoetermeer, Boekencentrum, 2000.

Hoedemaker, L. A. "Het begrip 'missio Dei': sleutel of sluier?" In: Verstraelen, F.J. (eindredacteur). *Oecumenische inleiding in de missiologie: teksten en konteksten van het wereldchristendom*. Kampen, Kok, 1988.

Hoedemaker, L. A. "The Legacy of J.C. Hoekendijk." In: *International Bulletin of Missionary Research* 19/4 (Oktober 1995).

Hoedemaker, L.A. "Het volk van God en de einden der aarde." In: Verstraelen, F. J. (eindredacteur). *Oecumenische inleiding in de missiologie: teksten en konteksten van het wereldchristendom*. Kampen, Kok, 1988.

Hof, Eleonora. *Reimagining Mission in the Postcolonial Condition: A Theology of Vulnerability and Vocation at the Margins*. http://theoluniv.ub.rug.nl/70/1/Hof_ED_Reimagining%20mission%20postcolonial%20condition_2016.pdf.

- Hooker, Morna & Young, Francis. *Holiness & Mission: Learning from the Early Church about Mission in the City*. London, SCM Press, 2010.
- Hunsberger, George R. *The Story that Chooses Us: A tapestry of Missional Vision*. Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing, 2015.
- Jansen, Mechteld. *God op de grens: missiologie als theologische begeleiding bij grensoverschrijding*. Utrecht/Kampen/Leiden, PThU, inaugurele rede, 2008.
- Jongeneel, J.A.B. *Missiologie*. 's-Gravenhage, Boekencentrum, 1991.
- Jonges, Arne. *Angst voor de mythe*. Kampen, Van Warven, 2018.
- Kerk in Actie 2018-2021 (beleidskader). *Geloven in delen - delen in geloof*. www.protestantsekerk.nl/download/CAwdEAwUUKRKX0M=&type=pdf.
- Kreider, Alan. *The Patient Ferment of the Early Church: The Improbable Rise of Christianity in the Roman Empire*. Grand Rapids, Baker Academic, 2016.
- Küng, Hans. *Das Christentum: die religiöse Situation der Zeit*. München, Piper Verlag, 1994.
- Lee, Hans van der. *Verkondig het koninkrijk: Een bijbelse visie voor diaconaat onder armen in de Derde Wereld*. Amsterdam, Buijten & Schipperheijn, 2001.
- Loo, Hans van de & Geelhoed, Jeroen & Samhoud, Salem. *Kus de visie wakker: organisaties energiek en effectief maken*. Den Haag, Sdu Uitgevers, 2007.
- Loo, Hans van der. *Vlammen met visie*. <https://irp-cdn.multiscreensite.com/23ae18da/files/uploaded/artikel-task-3.pdf>.
- McKnight, Scot. *The King Jesus Gospel: The Original Good News Revisited*. Grand Rapids, Zondervan, 2011.
- Meeuws, Henk. *Diaconie: Van grondslagenonderzoek tot een pleidooi voor een diaconale mystagogie*. Gorinchem, Narratio, 2011.
- Moltmann, Jürgen. *The Crucified God*. London, SCM Press, 1974/2001.
- Moynagh, Michael. *Church for Every Context: An Introduction to Theology and Practice*. London, SCM Press, 2012.
- Murray, Stuart. *Post-Christendom: Church and Mission in a Strange New World (After-Christendom)*. Crownhill, Paternoster, 2004.
- Nagy, Dorottya. *Theologie-missiologie in beweging: liefhebben en de ander, terug naar af*. http://theoluniv.ub.rug.nl/59/1/Nagy_oratie_4mrt16.pdf.
- Newbigin, Lesslie. *The Gospel in a Pluralist Society*. Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing, 1989.
- Newbigin, Lesslie. *The Open Secret: An Introduction to the Theology of Mission*. Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing, 1995.
- Noort, Gert. *Heil in missionaire samenwerking: Missiologische kanttekeningen bij convergentie in visies en praktijken*. Kampen, Theologische Universiteit, 2019.
- NZR Cahier 3, *Geroepen om leerling te zijn*. Driebergen, Nederlandse Zendingsraad, 2018.

Paas, Stefan & Schoemaker, Marry. "Crisis and Resilience among Church Planters in Europe." In: *Mission Studies* 35 (2018).

Paas, Stefan. *De werkers van het laatste uur: de inwijding van nieuwkomers in het christelijk geloof en in de christelijke gemeente*. Zoetermeer, Boekencentrum 2003.
Paas, Stefan. *Vreemdelingen en priesters: Christelijke missie in een postchristelijke omgeving*. Zoetermeer, Boekencentrum, 2015.

Paas, Stefan. *Vreemdelingen en priesters: Christelijke missie in een postchristelijke omgeving*. Zoetermeer, Boekencentrum, 2015.

Parratt, John (ed.). *An Introduction to Third World Theologies*. Cambridge, University Press, 2004.

Paus Franciscus. *Evangelii Gaudium*.
www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=4984.

Protestantse Kerk in Nederland, kerkorde (versie juli 2019).
www.protestantsekerk.nl/thema/kerkorde.

Protestantse Kerk in Nederland, nota "Mozaïek van kerkplekken."
www.protestantsekerk.nl/missionair.

Protestantse Kerk in Nederland, pionieren.
www.lerenpionieren.nl/kernthemas/luisteren.

Protestantse Kerk van Nederland, visienota. *De hartslag van het leven: Visie op het leven en werken van de Protestantse Kerk in Nederland*.
www.protestantsekerk.nl/download1662/Visienota%20'De%20hartslag%20van%20het%20leven'.pdf.

Protestantse Kerk, beleidsnota. *Kerk 2025 - Waar een Woord is, is een weg*.
www.protestantsekerk.nl/ideeenbank/kerk-2025-waar-een-woord-is-is-een-weg.

Raad van Kerken, *Samen voor het leven: zending en evangelisatie in een veranderende wereld*. www.raadvankerken.nl/fman/4887.pdf.

Reitsma, Bernhard. *Kwetsbare liefde: de kerk, de islam en de drie-enige God*. Utrecht, Boekencentrum, 2017.

Rieger, Joerg. *Grace under Pressure: Negotiating the Heart of the Methodist Traditions*. Nashville, The General Board of Higher Education and Ministry of the United Methodist Church, 2011.

RK documenten. *Ad Gentes: on the mission activity of the church*.
www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=703&al=2.

RK documenten. *The Mission of the Church: Report of the National Dialogue between the Roman Catholic Church and the Uniting Church in Australia (2002-2008)*.
file:///home/chronos/u-8fb67ad35bc921e327cc1b91a252fe046906dbbe/MyFiles/Downloads/Catholic_and_UCA_dialogue_report.pdf.

RKK, *Samen voor het leven: zending en evangelisatie in een veranderende wereld*.
<https://www.raadvankerken.nl/fman/4887.pdf>.

Roest, Gert-Jan. *The Gospel in the Western Context: A Missiological Reading of Christology in Dialogue with Hendrikus Berkhof and Colin Gunton*. Leiden, Brill, 2018.

Roest, Gert-Jan. *Hoopvol leven: Ontdek de weg die Jezus wijst*. Amsterdam, Buijten & Schipperheijn, 2019.

Roest, Gert-Jan. *Open leven: ervaar de weg die Jezus wijst*. Amsterdam, Buijten & Schipperheijn, 2019.

Roest, Henk de. *Pionieren en lekepreken: een praktisch-theologische analyse van de nieuwe missionaire dynamiek in de Nederlandse kerken, met name de Protestantse Kerk in Nederland* (Diesrede 2013).
www.protestantsekerk.nl/download/CAwdEAwUkVH&inline=0.

Roxburgh, Alan J. *Missional: Joining God in the Neighborhood*. Grand Rapids, Baker Books, 2011.

Setz, Rudolf & Meulen, Marten van der. *Een kerk die kan: Zoek de bloei van je buurt*. Assen, 3DM Nederland, 2019.

Shults, F. LeRon. *Reforming Theological Anthropology: After the Philosophical Turn to Relationality*. Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing, 2003.

Sjogren, Steve. *Conspiracy of Kindness: A Unique Approach to Sharing the Love of Jesus*. Bloomington, Bethany House Publishers, 1993/2003.

Spindler, M.R. "Bijbelse fundering en oriëntatie van zending." In: Verstraelen, F. J. (eindredacteur). *Oecumenische inleiding in de missiologie: teksten en konteksten van het wereldchristendom*. Kampen, Kok, 1988.

Stamoolis, James. "Eastern Orthodox Mission Theology." In: *International Bulletin of Missionary Research* 8, no 2 (April 1984).

Stone, Bryan. *Evangelism after Christendom: The Theology and Practice of Christian Witness*. Grand Rapids, Brazos Press, 2007.

Stoppels, Sake. *Oefenruimte: gemeente en parochie als gemeenschap van leerlingen*. Zoetermeer, Boekencentrum, 2013.

Sunquist, Scott W. *Understanding Christian Mission: Participation in Suffering and Glory*. Grand Rapids, Baker Academic, 2013.

Tear Fund. *The Restorative Economy: Completing our Unfinished Millennium Jubilee*.
www.tearfund.org/~media/Files/Main_Site/Campaigning/OrdinaryHeroes/Restorative_Economy_Full_Report.pdf.

Tizon, Al. "Evangelism and Social Responsibility: The Making of a Transformational Vision." In: Dahle, Margunn Serigstad & Dahle, Lars & Jørgensen, Knud (eds.). *The Lausanne Movement: A Range of Perspectives*, Regnum Edinburgh Centenary Series, vol. 22. Oxford, Regnum Books International, 2014.

Tomlin, Graham. *Een kerk die prikkelt: uitdaging om provocerend gemeente te zijn*. Kampen, Kok Voorhoeve, 2008.

Tomlin, Graham. *Geestelijk Fit: het belang van christelijke karaktervorming*. Amsterdam, Voorhoeve, 2018.

Toulmin, Stephen. *Cosmopolis: The Hidden Agenda of Modernity*. New York, The Free Press, 1990.

Vanhoozer, Kevin J. *The Drama of Doctrine: A Canonical Linguistic Approach to Christian Theology*. Louisville, Westminster John Knox Press, 2005.

Visser, Cors. *De spelende kerk: Hoe geloofsgemeenschappen de wereld veranderen*. Amsterdam, Buijten & Schipperheijn Motief, 2016.

Volf, Miroslav. "Soft Difference: Theological Reflections on the Relation between Church and Culture in 1 Peter." In: *Ex Auditu* (10), 1994.

Warren, Robert . *Handboek gezonde gemeente*. Houten, Ekklesia, 2018.

WCC. *Christian Witness in a Multi-Religious World*. In het Nederlands vertaald als "Christelijk getuigenis in een multireligieuze wereld: aanbevelingen voor gedrag." www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/interreligious-dialogue-and-cooperation/christian-identity-in-pluralistic-societies/ChristianWitness_NL.pdf

WCC. *The Nature and Mission of the Church: A Stage on the Way to a Common Statement*. Geneva, WCC Faith and Order paper 198, 2005. https://ecumenism.net/archive/wcc/2005_wcc_fo_nature_mission_church_en.pdf

Webber, Robert E. *Ancient-Future Evangelism: Making Your Church a Faith-Forming Community*. Grand Rapids, Baker Books, 2003.

Wells, Sam. "Improvising Leadership." In: www.faithandleadership.com/multimedia/samuel-wells-improvising-leadership.

Wells, Samuel. *A Nazareth Manifesto: Being with God*. Chichester, John Wiley & Sons, 2015.

Wink, Walter. *Engaging the Powers: Discernment and Resistance in a World of Domination*. Minneapolis, Fortress Press, 1992.

Wink, Walter. *Naming the Powers: The Language of Power in the New Testament*. Minneapolis, Fortress Press, 1984.

Wink, Walter. *Unmasking the Powers: The Invisible Forces that Determine Human Existence*. Minneapolis, Fortress Press, 1986.

Wisse, Maarten. *De Bijbel in het midden: Het geloofsgesprek te midden van verschillen*. Utrecht, KokBoekencentrum Uitgevers, 2019.

Wolterstorff, Nicholas. *Justice in Love*. Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 2011.

Wright, Christopher J.H. *The Mission of God: Unlocking the Bible's Grand Narrative*. Downers Grove, InterVarsity Press, 2006.

Wright, N. T. *How God became King: The forgotten Story of the Gospels* (New York: HarperCollins Publishers, 2012);

Wright, N.T. "Imagining the Kingdom: Mission and Theology in Early Christianity." In: *Scottish Journal of Theology* 65:4 (2012).

Yannoulatos, Anastasios. *The Purpose and Motive of Mission - From an Orthodox Point of View*. http://www.loimission.net/wp-content/uploads/2013/09/Mission_chaps._3_14.pdf.

Yeh, Allen. *Polycentric Missiology: 21st-Century Mission from Everyone to Everywhere (English Edition)*. Downers Grove, InterVarsity Press, 2016.